Özel Yönetişim Formel Yasal Sistem Olmadan İktisadi ve Toplumsal Düzen Oluşturabilir mi?

Bahar Baysal Kar*

Öz

Bu makale özel yönetişim veya özel yasal sistemler hakkındadır. İşlem maliyeti iktisatçılarının vurguladığı doğal kısıtların yanı sıra (bilgiye erişim kısıtları, uygulama mekanizmalarının sınırlı olması vb.) gelişmekte olan ülkelerde yasal sistemin yetersizliği özel yönetişimin önemini arttırmaktadır. Spontane ve merkezileşmiş özel yönetişim olarak iki farklı biçiminden bahsedilmektedir. Spontane özel yönetişimde bilgi toplumsal ağlar aracılığı ile kolaylıkla yayıldığından tarafların davranışları çoğunlukla toplumsal normlar aracılığı ile kontrol edilmektedir. İstenmeyen davranışlarda bulunanlar kolektif bir cezalandırmaya maruz kalmaktadır. Merkezileşmiş özel yönetişimde topluluğun nitelikleri, doğru bilginin elde edilmesini ve kolektif cezalandırmayı güçleştirmektedir. Bu nedenle birlikler, piyasa aracıları gibi çeşitli organizasyonlar öncülüğünde ekonomik ve toplumsal düzen sağlanmaktadır. Üstün yanlarına rağmen, etkin bir yönetişim sağlayıp sağlayamayacağına ilişkin ortak uzlaşı özel yönetişim biçimlerinin formel hukuk sistemin ikamesi değil, tamamlayıcısı olabileceğidir.

Anahtar Kelimeler: Özel Yönetişim, Formel Yasal Sistem, İşlem Maliyeti, Kurumlar.

Can Private Governance Create Economic and Social Order without a Formal Legal System?

Abstract

This paper is about private governance or private legal systems. In addition to the inherent constraints (difficulty to access to information, limited enforcement mechanisms, etc.) emphasized by advocates of transaction cost economics, the inadequacy of the legal system in developing countries increases the importance of private governance. There are two different forms of private governance, spontaneous and centralized. In spontaneous private governance, since information is easily disseminated through social networks, the behavior of parties is mostly controlled by social norms. Those who engage in undesirable behavior are subject to collective punishment. The characteristics of the group in centralized governance make it difficult to obtain accurate information and collective punishment. Thus, economic and social order is provided under the leadership of various organizations such as associations and market intermediaries. Despite their advantages, the common consensus on whether private forms of governance can provide effective governance is that they can complement, not replace, the formal legal system.

Keywords: Private governance, Formal Legal System, Transaction Cost, Institutions.

*Dr. Öğr. Üyesi | Bursa Uludağ Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
bhrbysl@gmail.com | ORCID: 0000-0003-2335-6299 | DOI: 10.36484/liberal.959112
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 29-60.
Gönderim Tarihi: 29 Haziran 2021 | Kabul Tarihi: 6 Aralık 2021

Giriş

Piyasa ekonomilerinde fırsatçılık (opportunism) ve mülkiyet haklarının güvenliği ile ilgili sorunlar yaygın risklerdir (Coase, 1960; Dixit, 2004; Dixit, 2009). İktisadi bir işleme taraf olanlardan biri veya birkaçı toplam karşılıklı faydayı azaltarak, ek özel getiri elde etmek için sözleşme şartlarını ihlal edebilmektedir (Dixit, 2003). Birbirlerinin eylemleri üzerinde kontrol gücü olmayan taraf veya taraflar bu durumda yükümlülüklerin yerine getirilmemesinden dolayı zarara uğramakta, elde etmeleri muhtemel olası getiriden mahrum kalmaktadır (Aviram, 2003). Benzer biçimde mülkiyet haklarının güvence altına alınmaması da bireylerin tasarruf ve yatırım teşviklerini ortadan kaldırmaktadır. Piyasa ekonomilerinin başarısı bireysel olarak kârlı ancak toplumsal olarak işlevsiz olan bu davranışları caydırılacak ve böylelikle yatırım, üretim ve ticaret için yeterli teşvikleri sağlayıp sürdürecek düzgün işleyen, tarafsız bir yasal sistemin varlığına bağlıdır (Dixit, 2004; Benson, 1989; Greif, 1997). Böyle bir yasal sistem sözleşme belirsizliğini ortadan kaldırarak ve özel mülkiyeti teminat altına alarak yalnız yerli firmalara değil, yabancı firmalara da yatırım yapılabilir bir ortam yaratarak iktisadi gelişmeyi sürükleyici bir güç haline gelmektedir (Woodruff, 1998).

Yasal merkeziyetçilik (legal centralism) geleneği piyasaların başarılı işleyişi için mülkiyetin korunması ve sözleşmelerin uygulanmasında gerekli bu yasal çerçevenin devlet tarafından oluşturulduğunu ileri sürmektedir. Buna göre devlet yasal kuralları oluşturmaktadır ve uygulamaktadır (Williamson, 2005: 2). Çeşitli uyuşmazlıklarla ilgili devlet iktidarı üzerine temellenen etkili yasal kurallar yürürlüğe konulmakta ve bunlar mahkemeler tarafından gerekli bilgiler elde edilerek ve düşük maliyetli bir biçimde uygulamaktadır (Williamson, 1983: 520). Bu gelenek hukukçular, geleneksel iktisat teorisyenleri ve hatta ekonominin pek çok alanında devletin rolüne karşı çıkan Milton Friedman gibi en liberal ekonomistler[1] tarafından bile benimsenmiştir. İktisat teorisinde asimetrik bilginin ve işlem maliyetlerinin önemi anlaşılana kadar da, devlet iktidarı üzerine temellenen formel yasal sistemin maliyetsiz bir biçimde işlediği varsayılmıştır (Dixit, 2004). Ancak geleneksel ekonomik teorinin tasvir ettiğinin aksine, gelişmekte olan pek çok ülkede formel yasal sistem, "maliyetli, yavaş işleyen, yanlı, yozlaşmış ve zayıf" niteliktedir (Dixit, 2004; Richman, 2012). Hatta en gelişmiş formel yasal sistemlere sahip toplumlarda

1 Devlete yasa koyucu rol atfeden en ilginç isimlerden biri de Ronald Coase'dur. Akademik kariyeri boyunca merkezi bir koordinatörün yardımı olmadan, bireylerin her iki tarafa da fayda sağlayan düzenlemeler yapabilme yeteneğine sahip olduğunu vurgulamasına rağmen, kendi adı ile anılan Coase teoreminde mülkiyet haklarının iyi tanımlanması şartını koşmaktadır (Ellickson, 1991; Dixit, 2004).

bile mülkiyet haklarının korunması ve sözleşmelerin uygulanması konusunda devletin bilgiye erişimi kısıtlı olduğu gibi koruma ve uygulama ile ilgili mekanizmaları da sınırlıdır (Williamson, 2005: 14)[2]. Formel yasal sistemle ilgili hem sözü edilen bu doğal kısıtlar, hem de anlaşmazlıkların çözümünde devletin iktidar alanı içindeki yasal kurumların yetersizliği, iktisadi faaliyetleri destekleyici, ticaretten karşılıklı kazançları arttırıcı alternatif özel yönetişim (private governance) biçimlerini[3] veya özel yasal sistemleri (private legal systems) öne çıkarmaktadır (Williamson, 2005: 14; Dixit, 2004).

Özel yönetişim biçimleri[4] veya özel yasal sistemler bireylerin potansiyel anlaşmazlık durumlarını karşılıklı fayda sağlayacak şekilde çözme çabalarının ürünüdür. Bu amaçla kuralların belirlenmesi ve uygulama mekanizmaları üzerinde uzlaşı sağlaması ile kişisel çıkar hedefi taraflar arasında işbirliğine öncülük etmektedir (Boettke, 2015: ix). Özel yönetişim, sözleşmeleri güvence altına almak ve özel mülkiyeti korumak için devletin otorite alanı dışında zorlayıcı araç veya mekanizmalara sahip olan sistemler olarak tanımlanabilir (Richman, 2012: 742; Hodgson, 2015: 84). Alternatif bir tanım daha vermek gerekirse, devlet iktidarı üzerine temellenen yasal kuralların hiç olmadığı veya bu kuralların etkin olmadığı (McMillan ve Woodruff, 2000) varsayımıyla bu tür yasal kurallarla aynı işlevi yerine getiren devletin otorite alanı dışındaki alternatif kurallar sistemidir (Dixit, 2004). Bu sistemlerin temel amacı, üyelerinin davranışlarını düzenlenmek (Aviram, 2004: 4), onları "iktisadi etkileşimlerinde karşılıklı fayda sağlayan sonuçlar elde etmek ve sürdürmek için işbirlikçi veya dürüst eylemlerde bulunmaya teşvik ederek, topluluk refahı pahasına kendi çıkarını destekleyen fırsatçı eylemlerde bulunmalarının önüne geçmektir" (Dixit, 2004: 59). Formel yasal sisteme karşı

2 Stringham (2015: 12-18) devlet iktidarına dayalı yasal sistemi dolayısıyla yasal merkeziyetçiliği üç açıdan eleştirmektedir. Birincisi, sorunların veya anlaşmazlıkların bu sistem yoluyla çözümü maliyetlidir. İkincisi hangi kuralların veya uygulama prosedürlerinin piyasaları genişlettiği ve onlara neyin zarar verdiği konusunda yeterli bilgiye erişimleri mümkün değildir. Ve son olarak bu sistemin işleyişini sağlayan bireyler toplumun faydasını değil, kendi bireysel çıkarlarına odaklanmaktadır.

3 Literatürde özel yönetişim (private governance) (Stringham, 2015) yerine, özel düzen (private ordering) (Williamson, 2005; McMillan ve Woodruff, 2000; Katz, 1996), spontane düzen olarak hukuk (law as spontaneous order) (Hodgson, 2015), özel yasal sistemler (private legal systems) (Aviram, 2004), hukuk olmadan düzen (order without law) (Ellickson, 1991) gibi farklı kavramsallaştırmalara rastlanmaktadır.

4 İnsan ilişkilerini yöneten özel yönetişim, sözleşmelerin uygulanmasında ve mülkiyet haklarının korunmasında üçüncü taraf kontrolü anlamına gelmektedir. Birinci taraf kısıtlamasında kurallar, bireyler tarafından içselleştirilmiş etik kurallardır. İstenmeyen bir eylem sonrası birey vicdani bir suçluluk duygusu ile kendi kendini cezalandırmaktadır. İkinci taraf kısıtlamasında bireyin kendisine karşı yapılan bir hatalı davranışı, misilleme yaparak cezalandırması beklenmektedir. Üçüncü taraf kısıtlamaları ise özel yönetişim literatürünün kapsamındadır. Üçüncü taraf kısıtlanmasında fırsatçılık gibi istenmeyen bir davranış toplumsal güçler tarafından toplumsal normlar aracılığı ile kontrol edilebileceği gibi ticari birlikler gibi organizasyonlar tarafından da kontrol edilebilir. Üçüncü taraf kısıtlamasında devletin iktidar alanı içindeki yasal kurumlar da yer almaktadır (Ellickson, 1991: 131; 2016).

en çok zikredilen üstün yanı bilgi akışıdır. Tarafların birbirleri ile doğrudan ve enformel olarak iletişimi veya ticari birlikler gibi formel organizasyonlar yoluyla bilgi akışı araştırma maliyetlerini ve bilgi asimetrilerini azaltarak özel yönetişimin temelini oluşturmaktadır (Pyle, 2005).

Özel yönetişim, bazı istisnalar olmakla birlikte iki farklı biçimde ortaya çıkmaktadır (Clay, 1997: 212; McMillan ve Woodruff, 2000: 2425). Ademimerkeziyetçi (decentralized) özel yönetişim, spontane ilişkiye dayalı sözleşme (spontaneous relational contracting) veya spontane düzen (spontaneous order) olarak adlandırılan birincisinde itibara dayalı bir mekanizma devrededir. Bireylerin yakın etkileşim ve iletişim içerisinde olduğu, gerçekleşen bir eyleme ilişkin bilginin kolaylıkla yayıldığı toplumlarda yaygındır (Ellickson, 1991). Bu toplumlarda, uzun vadeli çıkar söz konusu olduğu için bireyler belirlenen sosyal işbirliği normlarına bağlı kalmaktadır (McMillan ve Woodruff, 2000). Belirlenen davranış kurallarına uymayanlar, topluluktan dışlanarak uzun vadede elde edilmesi muhtemel getiriden mahrum kalacağından, taraflar işbirliği yapmaya yönelmektedir ve böylelikle davranışları da disipline edilmektedir. Spontane yönetişimin yaygın olduğu toplumlarda anlaşmazlıkların çözümü için formel yasal sistem tarafından da kurallar belirlenmiş olsa bile, bireyler ya bu kurallardan habersiz veya bilinçli olarak bu sistemden yararlanma yanlısı değildir. Hatta bu sistemde resmi hukuk kurallarına nazaran toplumsal normların daha etkin olduğu iddia edilmektedir (Strahilevitz, 2003).

İkinci yönetişim biçimi, merkezileşmiş (centralized) özel yönetişimdir. Bazı çalışmalarda örgütlenmiş ilişkiye dayalı sözleşme (organized relational contracting) (McMillan ve Woodruff, 2000: 2425) olarak da adlandırılmaktadır. İtibar (reputation) mekanizmasının işleyişinin sekteye uğradığı büyük topluluklarda hakimdir. Toplumsal normlar bu toplumlarda alternatif üyeler arasında güçlü bağların olmaması nedeni ile etkili değildir. Bu durumda toplumsal yaptırımlar ticari birlik (trade associations), piyasa aracısı (market intermediary) gibi formel bir organizasyon veya özel bir üçüncü taraf öncülüğünde işlemektedir (Bernstein, 1992; Williamson, 2002; McMillan ve Woodruff, 2000; Dixit, 2004; Hodgson, 2009). Birinci yönetişim biçiminde, topluluk üyeleri belirlenen davranış normlarına uymayanları bilgi iletim ağı sayesinde belirleyebilir ve her ne kadar cezalandırma topluluğun tüm üyeleri tarafından eş anlı olarak gerçekleşse de, üyeler cezanın gerekliliğine bireysel olarak karar vermektedir. Oysa ikinci yönetişim biçiminde fırsatçı davrananlar özel bir üçüncü tarafça tespit edilmektedir ve yine kolektif bir cezalandırma mekanizması devreye girsede, bu üçüncü taraf topluluğun uygun davranışı sergilemeyenlere karşı yaptırımlarını da denetlemektedir (Clay, 1997: 202).

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, her iki yönetişim biçiminin ortak noktası, "Coase teoreminden ilham alarak ihmal edilebilir işlem maliyeti varsayımını ve başta Friedrich von Hayek[5] olmak üzere Avusturya okulu iktisatçılarının spontane düzen fikrinin genişletilmesiyle, devlet tarafından yerine getirilmeyen veya getirilemeyen yönetişim ihtiyacına yanıt olarak kendiliğinden ortaya çıktığını vurgulamalarıdır" (Aviram, 2004: 6). Yukarıdan aşağı doğru (top-down) işleyen yasal merkeziyetçiliğin aksine, yasal veya hukuki gelişme süreci aşağıdan-yukarıya doğru işlemektedir ve kendiliğinden ifadesinin karşılığı kuralların devlet otoritesi olmadan uygulanmasıdır[6] (Hodgson, 2015: 83-84).

---

5 Hayek, yasal kuralların *"aynen dil, para ve sosyal hayatın dayandığı pratikler ve teamüllerin çoğu gibi herhangi bir zihin tarafından tasarlanmamış"* (Hayek, 1960 [2011]: 234) olduğunu ve bireylerin bu *"soyut kurallara göre davranmalarının onları ifadelendirmeden çok önce geldiğini"* (Hayek, 1960 [2011]: 235) ileri sürmektedir. Burada işaret ettiği kurallar spontane bir süreçte geleneklerden (custom) evrilen kurallardır ve Hayek bu kuralları özgürlük hukuku (the law of liberty) anlamında *nomos* olarak adlandırmaktadır (Skoble, 2006: 171). *"Bu kuralların çoğu asla bilinçli bir şekilde icat edilmiş olmayıp, müteakip kuşaklara ait tecrübenin, bu kuralların şimdiki durumlarının oluşmasına yardım ettiği tedrici deneme-yanılma süreciyle"* (Hayek, 1960 [2011]: 246) gelişmiştir. Buna göre yasal kuralları ortaya çıkaran süreç bireylerin yeni sorunlara çözüm bulma arayışı ile başlamaktadır. Bu bireylerin eylemleri diğerleri tarafından örnek alınmakta ve yeni bir gelenek (custom) veya kural ortaya çıkmaktadır. Bu kural veya geleneklerden sadece etkin olanlar hayatta kalmakta ve zaman içinde sürdürülmektedir (Leathers, 1989: 363). Bireylerin birbirlerine karşı davranışını düzenleyen, amaç bağımsız (purpose-independent), bilinmeyen çok sayıda duruma uygulanması amaçlanan bu kurallar, toplumla eş zamanlı olarak gelişmiştir (Hayek, 1973 [1994]). Hayek'in tanımladığı ikinci tür hukuk yasama hukukudur (the law of legislation). *Thesis* adı verilen bu kurallar bütünü bir otorite veya egemenin bilinçli tasarımıdır. Amaç bağımlı (purpose-dependent), bireysel eylemleri hakim otoritenin istekleri ile uyumlu belirli amaçlara yönlendiren kuralları temsil etmektedir (Skoble, 2006: 171-174; Leathers, 1989: 366). *Thesis* otoritenin çıkarlarını yansıtırken, *nomos* eylemlerini daha etkin biçimde koordine etmek, anlaşmazlıkları barışçıl biçimde çözüme kavuşturma arayışında olan bireylerin tekrarlı eylemlerinin ve aralarındaki etkileşimin ürünüdür.
Hayek'e göre bir toplumda bireyler arası etkileşimlerin gerçekleştiği çerçeveleri tanımlayan kurallar ve kurumlar, rekabetçi bir seçim sürecinin sonucu oldukları için başka türlü farkında olmadığımız bilgiyi somutlaştırmaktadır. Bu çerçevede mülkiyet, haksız fiil ve sözleşme hukuku kuralları gibi kendiliğinden oluşan düzenlerin oluşumuna katkıda bulunan soyut çerçeveler evrimsel bir sürecin kasıtlı olmayan yani tasarlanmamış ürünleri olarak kavramsallaştırılmaktadır (Van der Hauwe, 2005: 549).
Hayek, Anglosakson Hukuk Sistemi'ni (Common Law) bu çerçevede daha önceden açıklanmamış davranış kurallarının kodlaması olarak gördüğü gibi spontane düzenin oluşabileceği bir çerçeve sağlayıcısı olarak da yorumlamaktadır (Van den Hauwe, 2005: 549). Zira bu sistem, herhangi bir bireyin iradesinin ürünü değildir, yani tasarlanmamıştır. *Bağımsız mahkemeleri bağlayan ve onlar tarafından geliştirilen bir hukuk sistemidir.* Ayrıca bu sistem, parlamentonun nadiren müdahale ettiği ve bu müdahalenin mevcut bir hukuk organı içinde tartışmalı noktaları netleştirmek için yapıldığı, İngiliz toplumunun özgürlüğünün temelini oluşturan bir hukuk sistemidir (Hayek, 1973 [1994]: 129). Hükümet otoritesine karşı toplumda, toplumun içinden doğan bir kısıtlama geleneğidir ve Kıta Avrupa'sı Hukuk Sistemi'ne (civil law) nazaran kapitalist piyasa ekonomisine daha uygundur (Milhaupt ve Pistor, 2008: 1).

6 Özel yönetişimden bahsederken adı zikredilmesi gereken önemli iki isim yasal ilişkilerin toplumsal normlardan bağımsız analiz edilmemesi gerektiğini vurgulayan Emile Durkheim ve Max Weber'dir. Öte yandan ticari faaliyetlerin yürütülmesinde toplumsal normların önemine vurgu yapan Stewart Macaulay ve özel yönetişim (private ordering) kavramını ilk defa kullanan, devletin otorite alanı dışında gelişen toplumsal normları belirli bir yere özgü yasa (indigenous law) olarak adlandırılan Marc Galanter bu alanın öncü isimleridir (Grisel, 2021a: 5).

Bu çalışma, devlet iktidarı üzerine temellenen formel yasal sistemden daha etkin olduğu ileri sürülen özel yönetişimin analizine yöneliktir. Takip eden ikinci bölüm özel yönetişimin temelini oluşturan öz-düzenleme (self-regulation) mekanizmalarını, özelliklerini ve işleyiş şartlarını ortaya koymaktadır. Üçüncü bölüm, spontane yönetişimi analiz etmektedir. Ortaçağ Avrupa'sından günümüze pek çok örneği bu bölümde incelenmektedir. Dördüncü bölüm merkezileşmiş yönetişim hakkındadır. Beşinci bölüm özel yönetişim biçimlerinin eleştirisi ile ilgilidir ve son bölüm ise değerlendirme bölümüdür.

Tekrarlı Oyun, İtibar ve Ağ Etkisi: Öz-Düzenleme Mekanizmaları

Ekonomik ve toplumsal yaşamda düzen sağlama amacına yönelik özel yönetişim ile ilgilenen literatür, devletin otorite alanı dışında bir işleme taraf olanların davranışlarını ve işlemlerini yönetmek için oluşturdukları kurumları incelemektedir (North, 1990: 57; Aviram, 2003). Bu kurumların oluşturulmasının nedeni eksik bilgidir. Bilgi eksik ise taraflar arasında yapılan sözleşmeden sapmayı denetlemenin yolu, oluşturulacak bu kurumlar aracılığı ile bilgi üretmektir ve böylelikle işbirlikçi çözümler yaratmaktır. Bu kurumlar işbirlikçi çözümleri iki şekilde desteklemektedir. Bir yandan cezanın ne zaman gerekli olduğuna dair bir iletişim mekanizması oluştururken, diğer yandan cezalandırmanın bireysel olarak maliyetli olduğu durumlarda ortaya çıkabilecek bedavacılık sorununun çözümünü için cezanın uygulanmasına yönelik teşvikler sunmaktadır (North, 1990: 57-58). Bu kurumları incelemeden önce, taraflar arasında ortaya çıkabilecek olası ihlallere karşı üç önemli mekanizmanın açıklanması gerekmektedir:

Bunlardan ilki *tekrarlı oyundur.* Bu kavramı tanımlamadan önce mahkumlar açmazının açıklanması gerekmektedir. Pek çok ticari işlem mahkumlar açmazı (prisoner's dilemma) niteliğindedir (McMillan ve Woodruff, 2000: 2424). Bu açmaz, iki suç ortağının polis tarafından tutuklanması ve bağımsız olarak sorguya alınması sonrasında olası sonuçlarla ilgilidir ve aslında bireysel çıkar ile toplumsal fayda arasındaki çelişkiyi ortaya koymaktadır. İktisat teorisinde yaygın varsayımın aksine kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin etkileşiminin her zaman toplum çıkarına hizmet etmeyeceğini ortaya koymaktadır (Grisel, 2021: 5). Öyle ki örnek olay bağlamında, tarafların her ikisi de suçu inkar edebilir ya da kabul edebilir. Ancak suçlulardan birinin suçu inkar etmesi veya kabul etmesi halinde alacağı ceza, diğerinin susmak veya kabul etmek biçimindeki davranışına bağlıdır. Mahkumlar açmazında en iyi strateji işbirliği yani her ikisinin de susmasıdır. Bu baskın strateji dengesi ise Nash dengesidir (Stringham, 2015: 28). Özel yönetişim literatüründe pek çok teorisyen (Greif,

1993; Clay, 1997; Dixit, 2004; Milgrom, North ve Weingast, 1990) etkileşim halindeki bireylerin oyunda Nash dengesinin oluşması ile devletin otorite alanı dışında kendi kendilerine uyguladıkları kural, norm ve kurumların nasıl ortaya çıktığını açıklamak için oyun teorisine başvurmaktadır (Hodgson, 2015; North, 1990: 56). Ancak bir noktanın vurgulanması gerekir ki o da oyunun işbirliği ile sonuçlanmasının izahı açısından mahkumlar açmazının tek seferlik değil, uzun dönemli etkileşime dayalı olmasıdır. Bu haliyle oyun teorisinin daha komplike bir versiyonunu temsil etmektedir (Grisel, 2021: 6).

Doğrudan karşılıklılık (direct reciprocity) mahkumlar açmazı oyunun çözülmesinde en faydalı durumdur. İki ya da daha fazla oyuncu tekrarlı biçimde mahkumlar açmazı oyununu oynamaktadır (Dixit, 2004: 59). Doğrudan karşılıklılık yoluyla Nash dengesine ulaşmak ve fırsatçı davranışların önüne geçmek için taraflar arası işbirliğinin ortaya çıkması birkaç şarta bağlıdır (Dixit 2004: 60-61). Birinci şart tarafların gelecekteki etkileşime yeteri kadar önem vermesidir. Bu önem parasal açıdan işbirliğinin uzun dönem getirisinin, fırsatçı davranmak durumunda elde edeceği getiriden fazla olması ile ilgilidir (North, 1990: 56; Milgrom, North ve Weingast, 1990: 1). Ancak gelecekteki etkileşim yalnız parasal açıdan önem taşımamaktadır. Taraflar arasındaki etkileşimin devam edip etmeyeceğine ilişkin belirsizliğin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Yani oyun tekrarlı olmalıdır (Richman, 2006: 400).

Tekrarlı oyun, tarafların gelecekte yeniden işlem yapma olasılıkları nedeni ile bugün yaptıkları işlemde davranışlarını düzeltmeleri açısından önemlidir (Aviram, 2003) ve umulana uygun hareketin sağlamasına aracılık etmektedir (Woodruff, 1998: 980). Eğer tekrarlı etkileşim varsa ve geleceğe bugüne nazaran yeterince yüksek paha biçiliyorsa uzun dönemli ilişkinin ortadan kalkma olasılığı kısa vadeli kazanç elde etme eğilimini kontrol edecek ve fırsatçılık ortadan kalkacaktır (Dixit, 2004; Milgrom, North ve Weingast, 1990). Çünkü bu tekrarlanan ticaret ilişkisinde, taraflar geçmişteki dürüst davranışları ödüllendirecek ve hile yapmayı cezalandıracak bir araca sahip olmaktadır. Bugünkü işlemde yapılacak bir taahhüdü yerine getirmemenin tarafların gelecekteki işlemleri açısından sonuçları olacaktır. Zarara uğrayan taraf gelecekte aynı kişiye karşı hem ceza olarak hem de benzer bir biçimde yükümlülüğü yerine getirmeme olasılığına karşı temkinli davranması nedeni ile ya işlem yapmaktan vazgeçecek yada daha az elverişli koşullarda işlem yapmayı kabul edecektir. Böylelikle zarar veren taraf açısından ortaya çıkan maliyet, mevcut fırsatçılığının faydasından büyükse sözünden vazgeçmede tereddüt gösterecektir (Aviram, 2003; Stringham, 2015: 40-41).

İkinci şart, grup içinde fırsatçı davranan tarafın hızla ve doğru biçimde tespit edilmesi ve bu üyenin bu davranışına ilişkin bilginin hızlı ve doğru biçimde grup üyelerine iletilmesidir. Ayrıca cezada hızlı ve doğru biçimde uygulanmalıdır. Son olarak üçüncü şart, cezalandırmaya katılım bazıları için bireysel olarak maliyetli olsa bile, grup içindekilerin tamamının fırsatçı davrananı cezalandırmaya yönelik istekli olmasıdır (Woodruff, 1998).

Taraflar arasında ortaya çıkabilecek olası ihlallere karşı önemli ikinci unsur *itibar*dır. *Geçmiş davranışları, onların gelecekteki getirilerine bağlayan mekanizma* olarak tanımlanabilir (Clay, 1997: 203). Veya farklı bir ifade ile *temel eylem ve özelliklerin ölçülemediği ve yasal bir anlaşmanın temelini oluşturamadığı durumlarda toplumsal aktörlere birbirlerinden ne beklemeleri gerektiğini ortaya koyan toplumsal bir özelliktir* (Morrison ve Wilhelm, 2015: 371). İtibar, bir işleme taraf olanların güvenilirliğini ortaya koyarak ve bu işleme taraf olmayanların bu bilgiye göre hareket etmesini sağlayarak aslında bugünkü işlemin sonuçlarının kapsamını genişletmektedir (Aviram, 2003: 1179). Örneğin bir işlemde taraflardan biri diğerine hile yapmışsa, buna ilişkin haber hile yapanın gelecekteki potansiyel iş yapma olasılığı olanlara iletilirse, bu itibar kaybı dışlanmaya veya başka cezalandırma stratejilerine başvurularak hile yapanın gelecekte daha büyük zarara uğramasına neden olabilmektedir. Ancak bu sürecin işlemesi, toplumda güvenilir bilgi ağlarını ve çok taraflı cezalandırma stratejilerini gerektirmektedir (Dixit, 2004; Greif, 1993: 530; Richman, 2006: 401). Dolayısı ile itibar bireylerin yükümlülüklerini gelecekte yerine getireceğine dair iyi bir gösterge olarak algılanmaktadır ve üçüncü kişileri ilgilendirmektedir (Aviram, 2003: 1179). İtibara dayalı enformel yasal sistemin, herhangi bir maliyete neden olmadan davranışları disipline etmesi nedeni ile formel yasal sisteme nazaran daha etkin olduğu ileri sürülmektedir (Greif, 1997: 240).

Son unsur ağ etkisidir. Ağ (network) bir mal veya hizmeti kullananlar arasındaki etkileşimi kolaylaştıran kural ve imkanlar bütünüdür (Aviram, 2004: 5). Örneğin, birbirine sıkı sıkıya bağlı bir topluluk (kırsal bir yerleşim yeri veya belirli bir üretim alanındaki firmalar vb.) gücün tüm üyelere dağıtıldığı, bireylerin davranışlarını kontrol etmek için gerekli bilginin kolaylıkla dolaştığı bir ağdır (Strahilevitz, 2003: 359; Ellickson, 1991; Pyle, 2005). Bu ağı kullanmak, talep yanlı ölçek ekonomileri olan ağ etkilerinin (network effects) gerçekleşmesini sağlar. Ağ etkisi, bireysel kullanıcının bir mal veya hizmetten elde ettiği fayda, ek bir kullanıcı onu kullandığında artıyorsa ortaya çıkmaktadır. Özel yönetişim sistemlerinde ağlar toplumsal etkileşim, malların satış fırsatı gibi çeşitli faaliyetleri kolaylaştıran normların uygulanması yoluyla üyelerine fayda sağlamaktadır. Ağlar, bilginin kolaylıkla yayılması yolu ile davranışları

düzenlemenin yanı sıra, ters seçim riskini azaltarak piyasaların tahsis etkinliği sağlamasına da aracılık edebilmektedir (Aviram, 2004: 5-6; Pyle, 2005).

Spontane veya Ademi-Merkeziyetçi Özel Yönetişim

Kendi kendini yöneten (self-governing) ademi merkeziyetçi (decentralize) sistemler itibar, genel ahlak ve güvene dayalıdır (Greif, 1997) ve bu sistemlerde toplumsal normlara bağlılık bireyler arasında uzun vadeli çıkarların varlığına bağlıdır. Tarafların işbirliği kararı, fırsatçı davranma ile elde edilecek kazancın, gelecekte elde edilmesi beklenen getiriden az olmasına bağlıdır. Öyle ise umulan davranışın yerine getirilmesi beklenmektedir (McMillan ve Woodruff, 1999: 644-645). Eğer bu toplumda bireyler arasında sıkı bir etkileşim varsa, davranışları ile ilgili bilgi kolaylıkla yayılıyorsa ve uzun vadeli çıkarları da söz konusu ise bu sosyal normlara bağlılıktan bahsedilmektedir (McMillan ve Woodruff, 2000: 2422). "Birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bir grubun veya toplumun üyelerinin, içeriği üyelerinin birbirleri ile olan işlerinde elde ettikleri toplam refahı maksimize etmeye hizmet eden normlar geliştirip bunları sürdürmesi" literatürde refahı maksimize edici normlar hipotezi veya işbirlikçi normlar hipotezi adı ile anılmaktadır (Ellickson, 1991: 167).

Spontane yönetişim biçimi iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, iki taraflı etkileşim yoluyla gerçekleşmektedir. Aynı iki taraf arasında tekrarlı etkileşimin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Gomtsian, Balvert, Hock ve Kirman, 2018). Bu etkileşim biçiminin işleyişi iki tarafın birbirine bağımlı olmasına (lock-in effect) bağlıdır. Bu bağımlılık ve bunun sonucu ortaya çıkan etkileşim tarafları disipline ederek, kısa vadeli fırsatçı eylemlerde bulunmalarının önüne geçmektedir. Satıcının tek olması, satıcının emsalsiz bir ürün satması, bilginin eksik olması veya bilgi sağlayıcı mekanizmaların bulunmaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (McMillan ve Woodruff, 2000: 2422). Genellikle güvene dayalı ilişkilerdir. Bu güven, uzun süreli iş ilişkileri veya iş dışı gelişen bağlar sonucu ortaya çıkmış olabilir. Taraflar gelecekte birbirleri ile sorunsuz bir biçimde ticaret yapmanın her iki tarafında çıkarına olduğunun farkındadır (Hendley ve Murrell, 2003). Genellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygındır.

Romanya'da firmaların satış sözleşmelerinin yerine getirilmesini destekleyen mekanizmaları araştıran Hendley ve Murrell (2003), katılımcıların çeşitli mekanizmalara verdikleri öneme ağırlıklandırılmış puanlar vermiş ve elde ettikleri sonuçlar ağırlığın neredeyse üçte ikisinin iki taraflı mekanizmalara dayalı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Katılımcı firmaların değerlendirdikleri "kişisel ilişkiler ve güven" ile "birbirlerinin teşviklerine güvenmek"

mekanizması, tedarikçi ve müşterinin sözleşmenin yerine getirilmesinde ve ortaya çıkabilecek sorunları karşılıklı fayda sağlayacak biçimde çözümünde birbirlerine güveni temsil etmektedir ve firmaların bu mekanizmaya verdikleri öneme göre ağırlıklandırılmış puanı sırasıyla 27.27 ve 28.20'dir.

Clifford Geertz, Fas pazarlarında bilgi sağlayıcı mekanizmaların yokluğu nedeni ile iki taraflı etkileşimin yaygınlığından bahsetmektedir. Alıcılar bu pazarlarda aldatılma endişesi ile genellikle tanıdıklık olgusuna dayalı olarak alış-veriş yapmaktadır. Diğer satıcılar daha düşük fiyat teklifinde bulunsa bile, alıcı bildiği satıcıya yönelmektedir. Bu davranış aldatılmaya karşı bir teminat işlevi görmektedir. Benzer bir durum ürün kalitesini değerlendirmenin hemen mümkün olmadığı durumlarda da ortaya çıkabilmektedir. Ammar Siamwalla, Tayland pazarında pirinç ve kauçuğun satışını buna örnek olarak göstermektedir. Pirincin kalitesi alıcı tarafından hemen değerlendirilebildiğinden kişisel olmayan mezat pazarında satılmaktadır. Buna karşın kauçuğun kalitesini hemen değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle kauçuğun satışı, alıcı ve satıcı arasında uzun süredir devam eden, güvene dayalı ikili ilişkiler yoluyla yapılmaktadır (McMillan ve Woodruff, 2000).

Spontane yönetişimin ikinci biçimi ise çok taraflı etkileşime dayalıdır. Bu etkileşim türünde genellikle işbirliği belirli bir grup aidiyeti veya kolektif kimlik ile sağlanmaktadır. Hatta işbirliğinin temel kriteri bu homojen toplum yapısıdır. Bir birey, grup içinde her defasında farklı bir birey ile etkileşim halindedir (Gomtsian, Balvert, Hock ve Kirman, 2018). Taraflardan birinin yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda, çok taraflı bir mekanizma devreye girmektedir. Diğer bir deyişle, topluluk içindeki birinin fırsatçı davranması halinde diğer tüm bireyler tarafından belirlenen topluluktan dışlama gibi cezalandırma mekanizmalarıyla cezalandırılmaktadır. Çok taraflı etkileşim, tarafları disipline ederek uzun vadeli kazançları garanti ederken, kısa vadeli fırsatçı eylemlerde bulunmayı engellemektedir. Yönetişim bütünüyle devletin otorite alanının dışındadır ve özeldir (Stringham, 2015: 41; Hodgson, 2015).

Ortaçağ Avrupa'sından günümüze çok taraflı etkileşime dayalı yönetişimin pek çok örneğine rastlamak mümkündür. Taraflar sözleşmelerin uygulanması, mülkiyet haklarının korunmasında devlete dayalı formel hukuk sistemine başvurmak yerine sosyal normlar geliştirip uygulamaktadır. Greif (1993) ticarete özgü bir sorun olan taahhüt problemini aşmada modern öncesi dönemde, 11. yüzyılda, Müslümanların gelenek ve dillerini benimseyen Yahudi tüccar grubu olan Mağripli'lerin topluluk içi normlarını, bu normlara bağlı kalmayan üyelere veya asil-vekil teoremi çerçevesinde vekillere karşı geliştirilen iletişim ağı sayesinde uygulanan cezalandırma mekanizmalarını analiz etmiştir

(Greif, 1993: 526). Buna göre tüccarlar farklı ticaret merkezlerine mal sattıklarında çeşitli hizmetlerin (malların yüklenmesi, boşaltılması, ulaşım ve gümrük masraflarının ödenmesi vb.) sunulmasına da gereksinim duymuştur. Bu hizmetleri bizzat kendileri sunmak yerine, ticaretin maliyetini azaltan vekil tüccarlardan (agency) faydalanmışlardır. Ancak bu noktada bir taahhüt problemi doğmaktadır. Vekil tüccarın sahibi olmadığı bir sermaye ile işlem yapması etkinlik sağlasa da, sermayenin sahipliğinin (possession) ona geçmesi ile irtikap olasılığı doğmaktadır. Bu noktada vekil tüccarın fırsatçı davranmasının önüne geçen destekleyici mekanizmalar, formel yasal sisteme ait değildir. Tekrarlı etkileşim, topluluk içi iletişim ağı ve itibardır. Taraflar arasındaki ticari ilişki ne doğrudan tüccar tarafından ne de yasal sistem tarafından tam olarak izlenememektedir. İzlemenin tam olarak yapılamadığı (imperfect monitoring) taraflar arasında, tekrarlı etkileşim taahhüt sorununu şöyle çözmektedir: Tüccar, dürüst olarak bildiği, hizmetini talep ettiği vekil tüccara her bir dönem için yeteri kadar yüksek bir ücret ödemiş ve gelecekte onun tekrar istihdamını geçmiş davranışına bağlı kılmıştır. Bu durumda tüccarın fırsatçı davranarak ve işsiz kalma olasılığı ile karşı karşıya kalarak elde edeceği getiri, dürüst davranarak yaşam boyu elde edeceği faydanın bugünkü değerinden küçük olacağı için tüccar dürüst davranmayı tercih etmiştir (Greif, 1993: 530).

Bu tercih, teorik olarak şöyle açıklanabilir: Ticari işlemler çoğunlukla mahkumlar açmazı niteliği taşıdığı varsayıldığında doğrudan karşılıklılık (direct reciprocity) bu açmazın çözülmesi yani taraflar arası işbirlikçi eylemlerin ortaya çıkmasına aracılık eden en önemli unsurdur (Dixit, 2004). Ancak çok taraflı etkileşimlerde çoğunlukla grup içindeki belirli iki taraf arasında etkileşim sınırlı ve seyrektir. Yani grubun her bir üyesi farklı zamanlarda farklı bir üye ile etkileşim halindendir. Bu da doğrudan karşılıklılığın disipline edici etkisini zayıflatmaktadır (Clay, 1997: 212). Buna rağmen işbirlikçi davranışın ortaya çıkması yani tarafların dürüst davranmayı tercih etmesi, fırsatçı davrananın davranışından doğudan etkilenen bir yaptırım uygulayamasa bile onun grup içinde çok taraflı bir cezalandırma mekanizması ile karşı karşıya kalmasından ve uzun dönemde getiri kaybının artmasındandır. Nitekim Magripli tüccarlar da fırsatçı davrananı topluluktan dışlamış, onunla ticari ilişkilerini kesmiştir (Greif, 1993: 533).

Çok taraflı etkileşime dayalı işbirliği, 1830'larda ve 1840'ların ilk yarısında Kaliforniya'daki tüccarlar arasında da yaygındır (Clay, 1997). Kaliforniya'da kıyı şeridindeki şehirlerde yaşayan tüccarlar, Meksika ve Havai adalarında mal satın almak ve ticaret ilgili diğer faaliyetler için birbirlerini aracı veya yine asil-vekil teoremi bağlamında vekil (agency) olarak istihdam etmektedir. Greif'in (1993) analizine benzer biçimde, bu toplulukta da tüccarlar arası

işbirlikçi ilişkiler ve ortaklıkların başarısı dikkat çekicidir. Çünkü iktisadi faaliyetlerin gerçekleştiği çevrede hakimdir ve tarafların birbirlerinin eylemlerini izleme imkânı sınırlıdır. Bu başarının sırrı, birbirleri için eylemde bulunurken onları dürüst davranmaya iten, teşvik sağlayan bir kurumun varlığıdır (Clay, 1997). Bu kurumun en temel özelliği gelecekteki getirileri geçmiş davranışa koşullu kılan itibar mekanizmasıdır. Tüccarlar ticari işlemlerle ilgili hizmetlerde aracı veya vekil olarak diğer tüccarlardan faydalanmayı ve kendisinden de bir aracı olarak faydalanılmasının avantajlarının farkındadır. Aralarındaki ticari ilişkinin sürmesi ve bu avantajların elde edilmesi belirlenen davranış standartlarına ve örtük sözleşme düzenlemelerine göre eylemde bulanmaya bağlıdır. Aksi biçimde eylemde bulunanlar bilgi aktarım mekanizması ile itibarını zedeleyecektir. Tekrarlı ve sık etkileşim ile topluluğun küçük boyutlu olması itibarın etkisini arttırmaktadır. Ayrıca bilgi aktarım mekanizması birbirlerinin faaliyetleri hakkında bilgi sağlayarak asimetrik bilgi sorununu azaltmakta ve tüccarları dürüst davranmaya itmektedir (Clay, 1997).

Özetlemek gerekirse, tarihsel bu iki örnekte merkezi olmayan (decentralize), koalisyon (coalition) adı verilen iktisadi bir kurum (Greif, 1993; Clay, 1997) çok taraflı etkileşim tarafından desteklenmektedir. Etkileşim homojen bir toplulukta gerçekleşmektedir. Asil-vekil teoremi çerçevesinden değerlendirildiğinde bu topluluklarda asil tüccar, hizmetini talep ettiği vekil tüccarın fırsatçı davranmaması, dürüst olması açısından çeşitli teşvikler sumaktadır. Birinci teşvik, vekil tüccarın geçmişte grupta hiçbir tüccarı aldatmamış olması koşulu ile grubun diğer üyeleri ile gelecekte etkileşime girme taahhüdüdür. İkinci teşvik ise vekil tüccarın dürüst olması halinde gelecekteki kazançlarının beklenen değerinin en az fırsatçı davranması ile elde edeceği gelir kadar yüksek olmasını sağlayıcı bir ücret ödemektir (Clay, 1997: 212). Bu grupta belirli birey çiftleri sınırlı süre için ve seyrek olarak etkileşim içinde olsa bile, grup üyeleri arasındaki etkileşim sürekli ve sıktır.

Bu topluluklarda, kolektif bir kimlikten bahsedilmektedir. Etnik kökenin (dil, din, kültür vb) önemli olduğu nispeten daha homojen gruplardır (Stringham, 2015: 31). Nitekim Greif'in (1993: 536) sözünü ettiği Mağripler Müslüman dünyanın içinde, onların gelenek ve dillerini benimsemiş Yahudi tüccar topluluğudur. O dönemde Hristiyan dünyası ile ticaretin daha karlı olmasına rağmen, İtalya'nın yükselen ticaret merkezlerindeki bu toplumlarla ticari ilişkileri gelişmemiştir. Ayrıca yine o dönemde aktif olan İtalyan Yahudi tüccarlarla da ticari ilişkileri olmamıştır (Greif, 1993: 536). Bu durum aralarında oluşturdukları iletişim ve etkileşim ağlarının, farklı etnik kökenlerden gelen tüccarlarla iletişim sağlamada etkisinin sınırlı olduğunu ortaya çıkarmıştır (Chavance, 2019: 101). Ancak toplumsal norm ve yaptırımların etnik ağlarda

daha güçlü olduğunun da altı çizilmelidir. Çünkü bu ağlar yalnız ticari çıkarlar açısından önemli değildir. Daha geniş bir etki alanına işaret etmektedir (McMillan ve Woodrruff, 2000: 2433). Son olarak, fırsatçı davrananlar, bu toplulukta diğer üyeler tarafından bağımsız olarak tanımlanmasına rağmen, kolektif olarak cezalandırılmaktadır (Clay, 2013: 212). İtibar mekanizması ve gelecekteki istihdamı geçmiş davranışa koşullandıran tüccarlar toplumsal bir cezalandırma mekanizmasına başvurmuş, zarar gören taraf tazmin edilene kadar hile yapan veya fırsatçı davranan aktörler dışlanmıştır (Greif, 1993).

Bazı özellikleri ile spontane yönetişimin karakteristik özelliklerini taşımasa da, Amsterdam'daki dünyanın ilk hisse senedi piyasasında da taraflar sözleşmelere yasal zorlama ile değil, uzun vadeli çıkarlarından dolayı işbirliği yapmayı teşvik eden normlarla bağlı kalmıştır (Stringham, 2015). Farklı çıkarları olan insanlar arasında karmaşık alım satımların yapıldığı bu piyasada, taraflar geliştirdikleri itibar mekanizması ile sürekli işlem disiplinini genişletmiştir. Borsada her bir taraf için mevcut müşteriler aynı zamanda potansiyel müşteridir. Bu nedenle taraflar fırsatçı davranmak yerine uzun vadeli ilişkiler sürdürmeyi tercih etmiştir. Borsada simsar sayısı 17. yüzyıl sonunda bine yaklaşmış olmasına ve işlem yapmak için tarafların piyasaya kolaylıkla girebilmesine rağmen, taraflar arasındaki işbirliği ortadan kalkmamıştır. Fırsatçılığın maliyeti yalnız aldatılan tarafla ilişkilerin bozulması değildir. Tarafların davranışları hakkında işleyen bilgi mekanizması yolu ile bu durumu öğrenen herkesle ilişkilerin bozulmasıdır. Kötü itibara sahip olan borsa simsarının çoğu işlemi engellenmiş, yani bir toplumsal bir cezalandırmaya maruz kalmıştır (Stringham, 2015).

Günümüz kırsal toplumlarını yansıtan, spontane özel yönetişimin bir başka örneğini Ellickson (1991) sunmaktadır. Shasta kırsalında, aralarındaki ilişki ve etkileşim yoğun olan ve bu etkileşimin yıllar boyu sürmesini bekleyen bölge sakinlerinin anlaşmazlıklarını işbirliğini teşvik eden toplumsal normlar ile çözdüğünü ortaya koymaktadır. Coase'un (1960) *Sosyal Maliyet Sorunu (The Problem of Social Cost)* başlıklı makalesinde ele aldığı çiftçiler ve sığır yetiştiricileri arasındaki ilişkiyi analiz eden Ellickson'un (1991) temel vurgusu burada yaşayan insanların kendi aralarında ortaya çıkan sorunları çözmek için devletin otorite alanı içerisindeki hukuk kurallarına ve kurumlarına değil, karşılıklılık ve işbirliğine dayalı toplumsal normlara başvurduklarıdır. Bu toplumun üyeleri Coase'un (1960) makalesinde ortaya koyduğu çiftçi-sığır yetiştiricisi örneğindeki gibi bir davranış sergilememektedir. Sıkı bir işbirliği içerisinde olan bölge sakinleri yüksek işlem maliyetleri nedeni ile resmi yasal kurallara dayalı olarak pazarlık yapmamaktadır. Komşuluk ilişkilerine dayalı normlar geliştirilmiştir ve bu normları uygulayarak bölge halkı

işbirlikçi sonuçlar elde etmektedir (Ellickson, 1991; Richman, 2012: 746). Örneğin, sığır yetiştiricisinin sığırlarının çiftçilerin mülklerine izinsiz girişi ve zarar vermesi durumunda burada yaşayan herkes tarafından benimsenen özel norm, bu zarardan hayvanın sahibinin sorumlu olmasıdır ve bu bölgede yaşayan pek çok hayvan sahibi bu normu ahlaki gerekçelerle ifade etmektedir (s. 53). Ayrıca bazen çiftlik sahipleri de çeşitli şekillerde sığır yetiştiricilerine zarar verebileceği gerçeğini (örneğin çiftlik sahibine ait bir köpeğin, sığırlara saldırması vb.) görmezden gelmeyip zararlara karşılıklı katlanmanın faydalı olacağını düşünmektedir. Bu karşılıklı katlanmanın avantajı ise anlaşmazlıkları çözmede zaman ve para harcamak zorunda kalmamaları, işlem maliyetlerini azaltmalardır (s. 54). Başka bir toplumsal norm, sığırların mülklere zarar vermesini engellemek için temel araç olan sınır çitleri oluşturma ve bunun maliyetlerine katlanma ile ilgili olarak Shasta kırsalında yaşayanların bir orantılık normu takip etmesidir. Bu norma göre, çit maliyeti bitişik arazi sahiplerinin, sınır çizgisinin ilgili taraflarında bulunan ortalama hayvan yoğunluğu ile orantılı olarak paylaşılmaktadır (s. 71).

Normlar, tarafların davranışlarını yönlendiren kısıtları tanımlarken, belirlenen bu kurallara uymayanlara karşı geliştirilen mekanizmalar devletin gücü üzerine temellenen resmi yasal yaptırımların uzantısı değil alternatifidir (Richman, 2012: 747). Bir ihlal durumunda hem çözüm hem de yaptırım mekanizmaları formel hukuk sisteminin dışındadır (Ellickson, 1991). Topluluk üyeleri, açık bir koordinasyon olmaksızın, bireysel olarak kendiliğinden tepki vermektedir. Belirli davranışlara üyelerin kolektif tepkileri, yerleşik normları ihlal edenlere hem iktisadi hem de psikolojik maliyetler yüklemektedir (Richman, 2012: 750). Para cezaları gibi resmi yaptırımlar uygulamak zordur. Taraflar, Magripli ve Kaliforniya'daki tüccarlar gibi (Greif, 1993; Clay, 1997) gruptan dışlama benzeri sosyal yaptırımlara güvenmektedir. Shasta kırsalında da insanlar sorunlarını kendi başlarına çözme eğiliminde olup, kamu görevlilerinden yardım isteme durumu nadirdir (Ellickson, 1991). Bu bölgede yaşayan birinin "iyi komşular olmak dava açmamak demektir" ifadesi ile anlaşmazlıkların çözümüne yaklaşımını özetlemektedir. Tarladaki ürünleri defalarca zarar görmüş biri için parasal tazmin talebi de yaygın değildir (Ellickson, 1991). En fazla başvurulan yaptırım mekanizması bilgilerinin ağıdan ağıza yayılması yani zarar ile ilgili negatif dedikodu ile itibarın zedelenmesidir. Bölge sakinleri, geleneksel davranış kurallarını ihlal eden bireyleri hor görme, karşılıklı ilişkiyi kesme gibi yöntemlerle cezalandırmıştır (Ellickson, 1991: 57).

Çok taraflı spontane yönetişimde ihlal ile ilgili bilgi resmi bir kurumun yardımı olmadan topluluğa yayılmaktadır. Zaten bu yönetişim sisteminin işleyişinin temel kriteri de topluluk içinde istenmeyen davranışlarda

bulunanlar hakkındaki bilginin, resmi olmayan iletişim kanalları ile diğer üyelere duyurulması ve bu davranıştan zarar görmeyenlerin bile cezalandırmaya dahil olmasıdır (Dixit, 2004: 63-64).

Gelişmekte olan ülkelerde formel yasal sistemin yetersizliğinin yerini dolduran alternatif, ağ ilişkileri olmuştur. Vietnam'daki firmaların sözleşmelerin yerine getirilmesinde iş bağlantıları veya sosyal bağlantılara dayalı olarak gelişen ilişkilerin, ağ bağlantılarının, işbirliğine ön ayak olduğu ve ticaret ortakları ile ilgili bilgi elde edilmesinde etkili olduğu vurgulanmaktadır. Yapılan bir ankete göre (McMillan ve Woodruff, 1999: 637) belirli bir ticaret ortağı hakkında ilk bilgiler "benzer ürünler üreten diğer iş adamları" veya "diğer tedarikçilerden" elde edilmişse bu bir iş ağını veya iş ilişkilerini, bir "aile üyesi veya arkadaş" tarafından sahip olunan veya aile üyeleri aracılığıyla tanınan ticaret ortakları ise sosyal ağı veya sosyal ilişkileri temsil etmektedir. Anket sonuçlarına göre firmaların müşteri ilişkilerinin %46'sı ve tedarikçi ilişkilerinin %58'i iş veya toplumsal ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Aile ve arkadaşlık bağı gibi piyasa dışı araçların kullanılması varlığı bu piyasa kurumlarının az gelişmişliğinden kaynaklanmaktadır (McMillan ve Woodruff, 1999: 650-651).

Spontane yönetişimin temel kriteri birbirlerine sıkı sıkıya bağlı topluluklar olmasına rağmen, değişen toplum yapısının, kentleşmenin vs. doğal sonucu olarak daha az tekrarlı etkileşimin gerçekleştiği ve bireylerin birbirlerine yakın olmadığı örnekler de literatürde yer bulmaktadır. Strahilevitz (2003) spontane yönetişimin mevzubahis tipik özelliklerini taşımamasına rağmen işbirliği ile sonuçlanan iki farklı yönetişim biçiminden ve buna bağlı olarak iki farklı gruptan bahsetmektedir. Gevşek bağlı grupların (loose-knit groups) hakim olduğu yönetişim biçimde bireylerin davranışlarının kontrolünde gerekli olan bilgi kolaylıkla yayılmaz. Tekrarlı etkileşim yoktur veya olsa bile toplulukta yer alan bireylerin itibarı hakkında bilgi elde edilememektedir (Strahilevitz, 2003: 359-360). Yazar örnek olarak ABD'de işe gidiş dönüşlerde kendi araçlarını veya metroyu kullanan bireylerin davranışlarını vermektedir. İşe gidiş dönüşlerde etkileşimin varlığına rağmen, belirli bir zamanda bir bireyin diğeri ile etkileşiminin tekrarlama olasılığı veya istenmeyen bir davranışı sergileyenler hakkındaki bilginin geleneksel mekanizmalarla yayılma ve böylece ilgili bireyin bundan zarar görme olasılığı düşük olmasına rağmen hepsi belirli davranış kurallarına uymaktadır (Strahilevitz, 2003: 362). Orta düzeyde bağlı gruplarda (intermediate-knit groups) kendi içinde iki ayrı grup vardır. Birincisi, birbirleri ile yakın bağları olanlardır (örneğin arkadaşlar). Bunlar arasında tekrarlı etkileşim vardır ve birbirlerinin davranışlarını gözlemleyebilmektedir. Bireylerin davranışlarının kontrolünde etkili olan bilgi

de bu grup üyeleri arasında kolaylıkla yayılabilmektedir. Ancak ikinci alt grupta etkileşim tekrarlı değildir ve bilgi akışı da güçtür. Tartışmalı bir mahkeme kararı veya siyasi karar sonrası ortaya çıkan protestolar, bir tören sırasında sorun çıkaran bir grup gibi örnekler verilebilir (Strahilevitz, 2003: 366).

Bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişimi spontane yönetişimin temelini oluşturan itibar mekanizmasının işleyişini çeşitli kanallarla kolaylaştırmıştır. Günümüzün çeşitli online alışveriş sitelerinde müşteriler satın aldıkları ürün, ürün satıcısı vb. hakkında yorum yaparak veya oylama ve yıldız sistemini kullanarak güvenilirlik hakkında bilgi paylaşımına yardımcı olmaktadır. Örneğin, açık arttırma web sitesi eBay bu anlamda çok taraflı bir itibar mekanizması kullanmaktadır. Bu siteyi kullananlar başkalarının güvenilirliği, vaat ettiklerini yerine getirip getirmeyeceği konusunda bilgi vermektedir. Böylelikle örneğin belirli bir satıcıdan mal satın almak isteyen kişi bu işlemden önce bilgi sahibi olmaktadır. Satıcı hakkında yapılan kötü yorumlar veya oylama sisteminde verilen kötü puanlar satıcının potansiyel müşterilerini kaybetmesine neden olacaktır. Bu nedenle böyle bir sistemi kullanmanın maliyetinin istisnaları saklı kalmak koşulu ile formel yasal sistemi kullanmasının maliyetinden düşük olduğu ileri sürülmektedir (Stringham, 2015). Morrison ve Wilhelm Jr (2015: 368) de yatırım bankacılığı endüstrisinde bilgi teknolojisi ve finansal mühendislikteki son gelişmelerle itibar ve güvene dayalı mekanizmaların aşındığını ve yerini devlet iktidarına üzerine inşa edilen kurumlara dayalı sözleşmelere bıraktığını ileri sürmesine rağmen, Birleşme ve Satın alma (Merger and Acquisition) danışmanlık işleri ile İlk Halka Arzlar (İnitial Public Offerings) gibi geleneksel yatırım bankacılığı işlerinde kritik bir mekanizma olmayı sürdürdüğünü ileri sürmektedir.

ABD Orijinal Malzeme Üreticileri (OEM) ile tedarikçiler arasındaki işbirliği de spontane yönetişim özelliklerini taşımaktadır (Bernstein, 2016). Farklı yönetişim tekniklerine başvurulmakla birlikte üreticiler ve tedarikçiler arasındaki güvene dayalı ilişkiler formel yasal sisteme en az düzeyde bağımlılığa aracılık etmektedir. Güvene dayalı ilişkileri destekleyen unsurların başında tarafların tekrar eden işlem ilişkisini destekleyen koşullar yaratması gelmektedir. Bu tekrarlı ilişkiler güvenin ortaya çıkması ile ilişkilendirilen norm ve etkileşimleri kolaylaştırmaktadır. Bu yapı içerisinde güven kavramını tanımlamak gerekirse bir işleme taraf olanların kabul edilebilir bir biçimde davranacağı beklentisi ve tarafların birbirlerinin zayıflıklarından faydalanmayacağı düşüncesidir.

Önemli sermaye yatırımları içeren Hollywood film projelerinde taraflar arası ilişkiler (Barnett, 2015) gibi daha pek çok akademik literatüre

kazandırılmış örneklerin yanı sıra, günlük hayatın akışı içinde de formel yasal sistemin dışında itibar mekanizmalarına dayalı olarak ortaya çıkan ilişkilere rastlamak mümkündür. Hepsinin ortak yanı spontane biçimde gelişmesi ve devletin baskıcı gücüne ihtiyaç duymadan insan davranışlarını disipline etmesidir. Belirlenen davranış kurallarına uymayanların bilgi iletim ağı ile açık edilmesi ve geliştirilen çeşitli cezalandırma mekanizmalarının iktisadi ve toplumsal düzeni sağlamak için devlet öncülüğündeki yasal zorlayıcılığa alternatif olmasıdır (Richman, 2012).

Merkezileşmiş veya Örgütlenmiş Özel Yönetişim

Enformel düzenlemelere dayalı yukarıdaki mevzubahis itibar sistemi ya da spontane yönetişim sistemi bazı durumlarda istenmeyen davranışı ortadan kaldırmada yeterli değildir. İşlem veya eyleme taraf olanlardan oluşan grubun veya pazarın büyüklüğünün artması ve homojenliğin azalması halinde sözleşmelerin uygulanması, mülkiyetin korunması, haksız fiilin engellenmesinde toplumsal yaptırımların yönetilmesine ihtiyaç duyabilmektedir (Milgrom, North ve Weingast, 1990: 1-2; McMillan ve Woodruff, 2000). Zira grubun veya pazarın büyümesi veya homojenliğin azalması itibar sisteminin işleyişi, uygun davranış kurallarının ortaya çıkması için gerekli olan bilgi iletim mekanizmasını zayıflattığı gibi uygun davranış sergilemeyenleri cezalandırma konusunda hem koordinasyon hem de bedavacılık (free-riding) sorunu ortaya çıkarabilmektedir (Gomtsian, Balvert, Hock ve Kirman, 2018: 93). Bu durumda toplumsal yaptırımların işleyişi veya yönetimi formel bir organizasyona ihtiyaç duymaktadır. Bu organizasyon, ticari bir birlik (business association)[7] olabileceği gibi (Prüfer, 2016), toptancı gibi bağımsız üçüncü bir taraf veya piyasa aracısı (market intermediary) da olabilmektedir (McMillan ve Woodruff, 2000). Bu organizasyonlar itibar sisteminin ikamesi değil, onu daha etkili hale getirmenin araçlarıdır (Milgrom, North ve Weingast, 1990). Genişleyen ve homojenliğin azaldığı bir toplulukta bilgi üretmek ve iletmek maliyetli hale gelmektedir. Bu organizasyonlar, bir yandan doğru koşullarda yeterli bilgi iletmenin yanı sıra, uygun davranış kuralları sergilemeyenlere karşı toplumun tepkisini koordine etmektedir (Milgrom, North ve Weingast, 1990: 3; McMillan ve Woodruff, 2000: 2427). Spontane yönetişim biçiminden bu yönü ile farkı belirlenen davranışa uygun davranmayanlara yönelik cezanın

7 Ticari birliklerin (business association) temel kuruluş amacı üyelerinin ortak ticari çıkarını desteklemektir. Bu amaçla tasarlanmış özel, formel ve ticari olmayan bir organizasyondur. Pek çok işlevinden (üyeler arası görüş alışverişi, kolektif eylem, ticari işler hakkında bilgi sağlama vb.) bahsedilmekle birlikte, bu makalenin konusu açısından en önemli işlevleri hakemlik (arbitration) hizmeti sunması, anlaşmazlıkların çözümüne aracılık etmesi ile işlem maliyetlerini azaltmasıdır (Prüfer, 2016).

düzenlenmesi ve teşvik edilmesi noktasındadır. Spontane yönetişimde fırsatçı davrananları belirli bir gruptaki üyeler bağımsız olarak tanımlamakta ve cezalandırma konusunda bireysel olarak karar almaktadır. Aksine merkezileşmiş yönetişimde ise ticari birlik gibi formel bir organizasyon fırsatçı davrananları belirlemektedir. Hatta bir adım daha ötesi yaptırımları uygulamayanları yani bedavacı davrananları cezalandırabilmektedir (Clay, 1997).

Merkezileşmiş özel yönetişim biçimlerinin modern dünyada pek çok örneğine rastlanabilir. Ancak tarihsel birkaç örnekten bahsetmek gerekirse, Milgrom, North ve Weingast (1990), Erken Orta Çağ'da Avrupa'da ticaretin canlandığı dönemde anlaşmazlıkların çözümü için tüccarların kendi kurallarını (Ticaret Hukukunu) geliştirdiklerinden ve anlaşmazlıkların yerel bir yetkili veya özel bir tüccar olabilecek bir yargıç tarafından karara bağlandığından bahsetmektedir. Ticari toplumun genişlemesi ve bölgeler arası ticaretin gelişmesi ile belirlenen davranış kurallarına uymayanlar için boykot mekanizmasının etkinliği tüccarlar hakkında bilgi sağlanmasını gerektirmektedir. Büyük bir toplulukta tüm ticari ilişkilerde neler olup bittiği hakkında bilgilendirme maliyetlidir. Ayrıca bu toplulukta tüccarların bazıları, fırsatçı davrananlarının cezalandırılmasına katılmayı kendi çıkarlarına uygun bulmayıp bedavacı (free-riding) davranmayı, işbirlikçi davranışın aksi yönünde hareket etmeyi tercih edebilmektedir. Bu durumda hem bilgi deposu hem de hakem (adjudicator) olarak görev yapan uzmanlaşmış bir aktörün -bir yargıç veya hukuk tüccarının (law merchant)- varlığına dayalı bir sistem sorunların çözümüne aracılık etmiştir. Bu uyuşmazlıklarda bilgi sisteminin merkezileştirilmesi daha düşük maliyetin nedenidir (Milgrom, North ve Weingast, 1990: 15). İki taraf arasındaki ticaretten sonra, taraflardan birinin diğerini fırsatçıkla suçlaması durumunda hukuk tüccarına başvurulmaktadır. Uyuşmazlıklar burada karara bağlanmaktadır. Ayrıca davalının davacıyı zarara uğrattığı tespit edilirse, tazminat ödemesi talep edilebilmektedir. Kusurlu davranış sergileyenlerin kaydını tutan hukuk tüccarına başvurmadan, bir tüccarın mevcut ortaklarının ticaret geçmişi hakkında bilgi elde etmesi de mümkün değildir (Milgrom, North ve Weingast, 1990: 10). Bedavacılık sorununun önüne geçmek için sağlanan teşvik ise, belirli bir işlemden önce ticaret ortağının durumunu kontrol etmeyen tüccarın hakim önünde dava açamayacağı kuralının benimsenmesidir (McMillan ve Woodruff, 2000). Milgrom, North ve Weingast (1990: 20) 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar geçen dönemde Kuzey Avrupa'da büyük ticaret kasabalarında ve şehirlerindeki ticaretin sorunsuz işleyişini sağlamak için devletin otorite alanı dışında oluşturulan kurumları analiz ettikleri modelin, o dönemde düzenlenen panayırlardaki uygulamalara karşılık geldiğinin de altını çizmektedir. Panayırlarda tüccarların birbirlerinin

geçmişini araştırmaları gerekli değildir. Çünkü iyi bir itibara sahip olmayan tüccar panayıra giremediği gibi panayırda istenmeyen bir davranışı sergileyenler de panayır kuralları uyarınca cezalandırılmaktadır.

Volckart ve Mangels (1999: 439-440) uzun mesafeli ticaretin başladığı 10. ve 11. yüzyılda loncaların anlaşmazlıkların çözümünün yanı sıra mülkiyet haklarının korunmasındaki rolüne vurgu yapmaktadır. Günümüz modern ticari birlikleri bölgesel yasal sistemler arası farklılıkları ortadan kaldırmaya veya ağır işleyen yasal sistem karşında sorunların daha hızlı ve daha düşük maliyetle ortadan kaldırılmasına aracılık etmektedir. Orta Çağ loncaları da üyeler arasındaki anlaşmazlıkları feodal veya dini bir yargı yetkisine başvurmadan çözmüştür. Belirli kural ve kurumlar benimsenmiş ve bunları ihlal edenler itibarını kaybederek topluluktan dışlanmıştır. Ama daha da önemlisi loncaların üyelerinin mülkiyet haklarını üye olmayanlara karşı koruyor olması, istenmeyen davranış sergileyenlerin topluluktan dışlanması ile bu fiziksel güvenlikten de mahrum kalmasına neden olmasıdır.

Merkezileşmiş yönetişimin bir başka örneğini Grisel (2019; 2021a; 2021b) Marsilya'da Fransız devletinin otorite alanı içindeki yasal sistemin desteği olmadan, balıkçıların kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen, 15. yüzyılda kurulan ve hala varlığını sürdüren Prud'homie de Peche adlı bir kurum örneği ile sunmaktadır. Bu kurumun temel amacı, uzun dönemde karşılıklılık normlarının desteği ile kolektif eylem sorunlarına çözüm getirmektir. Prud'homie'nin, Orta Çağ'dan itibaren Marsilya'da balıkçılar arasındaki ilişkileri düzenleyen benzersiz bir kurum olarak kuralların belirlenmesi, kuralların derlenmesi ve kuralların uygulanması olarak üç temel işlevi vardır. Balıkçılar o dönemde kendi aralarından dört kişiyi Prud'homie'nin üyesi olarak bir yıllığına seçmekteydi. Üyeler, bu topluluğun kendi aralarındaki davranışlarını düzenleyen normların (diğer balıkçılar tarafından oylanacak kararlar ve anlaşmazlıkların sunumu, toplumsal yaşamı düzenleyen kuralların belirlenmesi, belirli dönemlerde av yasakları vb.) yaratılmasına aracılık etmektedir. Ancak topluluğun tüm sakinlerinin de Prud'homie üyelerinin seçimine ve tartışma ve oylamalar yoluyla kuralların değiştirilmesine katılma hakkına sahip olduğunun altı çizilmelidir. Prud'homie kural belirlemenin yanı sıra balıkçı topluluğunun kurallarını içeren çok sayıda belgeyi derleyerek korunmasına aracılık etmiş ve bu belgeleri bazı anlaşmazlıkların çözümünde üyeler için referans kaynak olarak sunmuştur. Anlaşmazlıkları karara bağlayan ve hükümlerin uygulanmasına da dahil olan bu kurum, çatışma çözme mekanizmaları da sağlayarak kararları hızlı alabildiğinden formel yasal sistemin ortaya çıkardığı işlem maliyetlerini büyük ölçüde azaltmaktadır. Kararlara uymayanlara yönelik yaptırımlar topluluktan dışlanma ve sosyal statü kaybının

yanı sıra, oy haklarından mahrum bırakma, sonraki dönemlerde uygulanamasa da para cezası gibi farklı yaptırımlardır (Grisel, 2019: 3).

New York elmas endüstrisinde Yahudi tüccarların elmas işlemlerini formel yasal kural ve kurumlara başvurmadan kendi aralarında etkin biçimde organize etmeleri de literatürde sıklıkla vurgulanan ve tipik bir merkezileşmiş yönetişim biçiminin örneklerindendir (Richman, 2006). Elmas ticareti, sektörde faaliyet gösteren oyunculara fırsatçı davranması için olağanüstü bir ortam sunmasına rağmen, geliştirdikleri merkezîleşmiş özel bir sistem tarafları işbirliği yapmaya ve sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeye teşvik etmektedir (Richman, 2006: 384-385). Elmas endüstrisindeki işlemlerin ayırıcı özelliği kredili satıştır. Likidite kısıtlamaları, mevsimsel talep gibi gerekçelerle bireysel elmas tüccarlarına ödeme yapmadan ciddi meblağlara varan elmas teslim edilmektedir (s. 384). Böylece ortaya çıkan mühletli anlaşmalardan (executory agreements) doğan yükümlülükler aile, endüstri ve toplum kurumları[8] ile desteklenen itibar mekanizması aracılığı ile yerine getirilmektedir. İtibar mekanizmasının işleyişi yeterli, doğru bilgiye ve istenmeyen davranışları sergileyenlerin kolektif biçimde cezalandırılmasına ihtiyaç duymaktadır (s. 401). Elmas endüstrisinde bu koşullar endüstrinin ticari birliği olarak hizmet veren, ayrıca elmas denetimi ve satışı için güvenli bir alan sunan Elmas Satıcıları Kulübü (Diamond Dealers Club-DDC) öncülüğünde sağlanmaktadır (s.395). Bu kulüp endüstride satışların yönetimi için kural belirlemekte ve bu kuralları yayınlamaktadır. Taraflar arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne yönelik olarak ise özel bir hakemlik (arbitration) sistemi sağlamaktadır. Hakemlik yapmak üzere seçilen üyeler en yüksek itibara sahip ve kulüp içinden üyelerdir (s. 395). DDC elmas satıcılarına potansiyel iş ortakları hakkında bilgi sağlamanın yanı sıra, hakem heyeti tarafından alınan kararlar ile yükümlülüklerini yerine yetirmediği tespit edilen isimleri de kamuoyuna duyurmaktadır. Borcunu ödemeyen, hakem kurulu kararına uymayan üye DDC'den ihraç edilebilmekte, bu husus endüstrideki üyelerle paylaşılmakta ve hakem kurulu para cezası verebilmektedir (s. 395). Bu mekanizma toplulukta herhangi bir üyeye potansiyel iş ortaklarının geçmişine ait bilgi elde etme olanağı sağlamaktadır (s. 401). Endüstri içinde itibar mekanizmasının etkin işleyişi istenmeyen bir davranışta bulunan bir üyenin grubun tüm üyeleri tarafından cezalandırılması, diğer bir deyişle sözleşmeden

8 New York'taki elmas endüstrisindeki Yahudi tüccarlar arasında yakın aile ve topluluk bağları dikkat çekicidir. Bu anlamda farklı işlevler üstlenen iki farklı kimlik kategorisi ön plana çıkmaktadır. Birinci kategoride uzun vadeli oyuncular yer almaktadır. Bu nitelemenin nedeni bu oyuncular arasındaki güçlü aile bağlarının varlığıdır. Bu gruptaki bir üye, ailenin referansı ile sektöre girmekte ve aile mesleğini devralmaktadır. Yani üye tüm hayatı boyunca aile şirketinde çalışmakta ve sonra bunu kendinden sonraki nesle devretmektedir. İkinci kategoride dini kimlik ön plandadır. Bu gruptakiler aşırı Ortodoks Yahudi topluluklarına mensuptur (Richman, 2006: 398-399).

doğan yükümlülüğünü yerine yetirmeyen bir üyeye karşı, diğer tüm üyelerin iş yapmayı reddetmesi gerekmektedir. Bu noktada bedavacılık sorunu gündeme gelebilmektedir. Ancak grup içinde bir üyenin daha önce şahsi olarak sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmemesinin itibar kaybının tek kriteri olmaması bu sorunun çözümüne aracılık etmektedir. Eğer bir üyenin istenmeyen davranış sergilemiş bir üye ile iş yaptığı tespit edilirse, bu onun itibarının zedelenmesine neden olmaktadır (s. 402).

Buraya kadar tartışılan merkezileşmiş yönetişim de, hem bilgi sağlama hem de davranış kurallarını ihlal edenlere karşı cezanın koordinasyonu dikkat çekmektedir. Ancak Woodruff (1998) Meksika'da ayakkabı üreticilerini temsil eden ticari birliğin ayakkabı endüstrisinde toplum tepkisinin koordinasyonundan ziyade itibar mekanizmasının etkinliği açısından bilgi sağlama rolünün altını çizmektedir. Coğrafi olarak belirli bir alanda kümelenmiş ayakkabı üreticilerinin ticari birliği itibar mekanizmasının temeli olan bilgi toplanmasında etkili bir rol oynamış ve bu sistem devletin otorite alanı içindeki hukuk kurallarının yerini almıştır (s. 979). Mahkemelere başvurmanın zorluğu[9] ticari birliklerin öncülüğünde özel çözümlere aracılık etmiştir. Bu bağlamda üreticiler, bir işlemden önce perakendecilerin ödeme geçmişleri, kalite sorunları nedeni ile kendilerine teslim edilen malları ne sıklıkla iade ettiklerine dair davranışları hakkında kapsamlı bir veri tabanına sahip olan ticari birliklerinden yararlanmışlardır (s. 985). Bu ticari birlikler, iki ayda bir üyelerine borcu olan ve ödemeyi ret eden perakendecilerin listelendiği bir bülten göndermektedir. Ödeme yapmayan perakendecilerin adının bu bültene veya deyim yerinde ise kara listeye eklenmesi onlar açısından caydırıcı bir araçtır. Ayrıca birliklerin istihdam ettikleri avukatlar da sözleşme esaslarını yerine getirmeyenlere karşı bu kara listeye alma tehdidine başvurarak anlaşmazlıkların büyük kısmını formel sisteme başvurmadan kolaylıkla çözmüştür. Aslında bu ticari birliklerin kara listeye alınmış perakendecilere satış yapılmasını yasaklayan resmi bir anlaşması olmamasına rağmen, itibar kaybı perakendeci için üreticilerin kendisinden peşin ödeme yapmasını talep etmesi biçiminde bir ceza olarak yansımıştır. Çünkü peşin ödeme yapmak, malın karar verilen tarihten sonra teslim edilmesi durumunda veya malın kalitesinin standartların altında olması

9 Mahkemelere başvurmanın bir kaç yönden sorunların çözümüne katkı sağlamadığı düşünülmektedir. Birincisi perakendecilere teslim edilen malların siparişe uygunluğu ve kalitesi ile ilgilidir. Perakendeciler teslim aldıkları malı uygun kalitede olmadığı gerekçesi ile iade edebilmektedir. Bu gerekçenin doğruluğunun mahkeme tarafından tespit edilmesi güçtür. Çünkü işçilik kalitesinin sipariş formlarında tanımlanması zordur. Mahkemeler malların kusurlu olduğu gerekçesi ile iadeyi gözlemleyebilse bile, gerçekte bunu doğrulaması mümkün değildir. İkinci olarak formel yasal sisteme başvurmak özellikle perakendecinin bulunduğu şehirde dava açmak ve davalının da bu süreci yavaşlatma yeteneği gibi sebeplerle maliyetlidir. Son olarak perakendeciler çeşitli yollarla yasal sorumluluktan kaçınmanın bir yolunu bulmaktadır (Woodruff, 1998: 985).

durumunda ödemeyi durduramama veya malı iade etme gibi alternatifleri ortadan kaldırarak perakendecinin pazarlık gücünü azaltmaktadır (s. 986).

Merkezileşmiş özel yönetişim sisteminde genel olarak bazı ortak nitelikleri vurgulamak gerekirse, öncelikle bu sistemlerde tahkim veya hakemlik sistemi kapsamlı ve gelişmiştir. Belirli bir endüstride alanda uzman bir kişi tarafından hakemlik görevi üstlenilmektedir. O alana özgü kurallar ve yaptırımlar söz konusudur ve hızlandırılmış prosedürlere başvurulmaktadır. İkinci olarak, tahkim sistemleri, belirli bir endüstrideki tüm tarafların herhangi bir anlaşmazlık durumunda erişebileceği endüstride özel bir otoriteye sahiptir. Son olarak tahkim kararına uyulmaması birlikten ihracı beraberinde getirmektedir. Bu cezalandırma yöntemi tek başına değerlendirildiğinde maliyetli görülmese bile, ilgili tarafın belirli bir topluluktan koordineli boykotunu tetiklediği, itibar kaybına ve güvensizliğe neden olduğu için gelecekte elde etmesi muhtemel kazancını tehlikeye düşürdüğü dikkate alındığında ciddi bir yaptırım olduğu dikkat çekmektedir (Richman, 2012: 754-755).

Belirli bir alanda davranış kuralları belirleyerek, bunların uygulanmasına aracılık eden birlikleri Ellickson (2016) daha genel olarak üyelik birlikleri (membership associations) olarak adlandırmaktadır. Formel biçimde yapılandırılmış olan bu birlikleri, belirli davranış kurallarının tanımlanması ve bunların uygulaması açısından farklı kategorilerde (güçlü birlikler, yarı zayıf birlikler, zayıf birlikler vb.) incelemektedir (Ellickson, 2016).

Amerika Yazarlar Birliği'ni (Writers Guild of America-WGA) Ellickson (2016) güçlü birlikler kategorisine dahil etmektedir. Bu birlik, film ve televizyon senaryosu yazarlarını temsil etmektedir. Bu yazarların karşılaşmaları muhtemel sorun şöyle açıklanabilir: Bir Hollywood senaryosuna çok sayıda yazar katkıda bulunabilmektedir. Bu yazarların her birinin temel amacı jenerikte adının yer almasıdır. Senaryonun yazarlarından biri olarak ekranda tanınması onun gelecekte istihdam fırsatlarını arttırır ve ona daha fazla parasal getiri sağlamaktadır. WGA'nın rolü jenerik tahsisinde devreye girmektedir. Bu tahsis yönetimine ilişkin bir dizi kural belirlemiştir ve üyeler arasında olası anlaşmazlıklar için hakemlik (arbitration) prosedürleri oluşturmuştur. Hakem heyeti üç WGA üyesinden oluşmaktadır ve bu heyetin önüne yılda yüzden fazla anlaşmazlık gelmektedir. Formel yasal sisteme başvurmak yerine anlaşmazlıkların çözümünde bu sisteme başvurmada hem hakem kurulundaki üyelerin alan bilgisinin hem de işlem maliyetlerini azaltma çabasının (daha hızlı ve ucuz çözüm getirme) etkisi vardır.

Taraflar arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde WGA gibi itibar mekanizmasının çok sınırlı rolü olan bir başka örnek Uluslararası Futbol Federasyonları

Birliğidir (FIFA). Bu birlik, dünyanın en popüler sporunun, futbolun, küresel çapta sorumlu kurumudur. Merkezi Zürih'te olan birlik, 209 üye adına Dünya Kupası etkinlikleri düzenlemektedir (Ellickson, 2016). Anlaşmazlıkların çözümünde devlet mahkemelerine nazaran işlem maliyetlerini azaltıcı en önemli özelliği bilgi ve alanda uzmanlığıdır. FIFA Disiplin Kurulu, Etik Kurul ve Temyiz Komitesi anlaşmazlıkların çözümüne aracılık eden iç yargı organlarıdır. Bunlardan Disiplin kurulu belirlenen davranış kurallarına uymayanlara yönelik yaptırımlardan sorumludur. Etik Kurulu, FIFA etik yönetmeliğinde (the Ethics Code) yaptırımları duyururken, Temyiz Kurulu ise anlaşmazlık durumunda tarafların itirazlarını muhakeme etmektedir. Anlaşmazlıkların çözümünde bu kurullar FIFA düzenlemelerine başvurmaktadır. Ancak belirli bir anlaşmazlık ile ilgili düzenleme yoksa, bu durumda ilk olarak gelenekler ve ikinci olarak yasa koyucu olarak hareket edeceklerse belirlenen kurallar etkili olmaktadır (Gomtsian, Balvert, Hock ve Kirman, 2018: 103-104). Elickson (2016) FIFA'nın anlaşmazlık durumunda eylemlerine örnek olarak 2014 yılında Brezilya'daki Dünya Kupası maçında yaşanan bir olayı vermektedir. Uruguay milli takım futbolcusunun, İtalyan milli takım oyucusuna yönelik kasıtlı aykırı eylemini (fiziksel şiddet) cezalandırmıştır. Maçı denetleyen hakem olaya şahit olmadığından oyun içi ceza verilememiştir. Ancak maçtan sonra FIFA Disiplin Komitesi, dört ay boyunca FIFA denetimindeki maçlarda ve Uruguay milli takımında da dokuz maçta oynamasını yasaklamıştır. Böylelikle 2014 yılında Dünya Kupasının kalan maçlarında oynaması men edilmiştir. Para cezası da alan oyuncu, Temyiz Kuruluna itiraz etmesine rağmen cezası onaylanmıştır. İkinci bir temyiz Spor Tahkim Mahkemesine (CAS) yapılmasına rağmen, o da FIFA yaptırımlarının tamamını onaylamıştır (Ellickson, 2016).

Özel Yönetişimin Eleştirisi

Özel yönetişimin veya özel yasal sistemlerin öncelikle faydalarından bahsetmek gerekirse daha etkin olduklarının altı çizilmektedir. Özel yönetişim biçimleri devlet iktidarı üzerine temellenen kurumlara göre daha düşük işlem maliyeti içermektedir (Katz, 2000: 2482). Etkinlikle kast edilen hüküm verme (adjudication) etkinliğidir. Bu sistemlerde önemli meblağlara ulaşan dava maliyetlerine katlanılmaz. Belirgin gerekçeler ve öngörülebilir kararlar söz konusudur. Hızlı karar vermeyi sağlayan hızlandırılmış prosedürler de takip edilmektedir (Richman, 2012: 763). Gerek spontane yönetişimde gerekse merkezileşmiş yönetişimde karar alıcılar söz konusu alanın örneğin, belirli bir endüstrinin uygulamalarına yakın ve dolayısıyla bilgi ve tecrübe sahibidir. Formel yasal sistemde kabul edilemez delilleri değerlendirme konusunda daha geniş bir özgürlük alanına da sahip olması daha incelikli kararlara

aracılık edebilmektedir (Katz, 2000: 2482). Bu nedenle formel yasal sisteme nazaran daha ucuz, daha hızlı ve daha doğru karar alındığını söylemek yanlış olmaz (Richman, 2012: 764).

Özel yönetişim sistemleri veya özel yasal sistemlerin ilke olarak mümkün olduğu hem tarihsel hem de modern dünya örneklerinden hareketle kolaylıkla ispat edilebilmektedir. Ancak faydaları ortaya çıkardığı maliyetlerden fazladır demek mümkün değildir. Ayrıca ortaya çıkışları, süreklilikleri ile ilgili sorunlardan da bahsedilmektedir (Deakin, Gindis, Hodgson, Huang ve Pistor, 2016: 190; Richman, 2012: 764; Katz, 2000).

Her şeyden önce özellikle spontane yönetişimde belirlenen davranış kurallarına aykırı davrananlar hakkındaki bilginin yayılması ve uygulanacak cezanın caydırıcılığı topluluğun küçük, etkileşimin yoğun olmasına bağlıdır. Yalnız coğrafi yakınlık tek kriter değildir. Aynı tür faaliyetler veya taraflar arasındaki etnik bağlar da ortak hareket etmeyi, işbirliğini kolaylaştırmakla birlikte, bu veya benzeri kriteri taşımayanlar topluluk dışında kalmaktadır (Dixit, 2003). Spontane özel yönetişim sistemleri giriş ve çıkışın zor ve hatta imkânsız olduğu etnik (dil, din vb.) veya toplumsal gruplar gibi kapalı ağlara veya bağımlı (lock-in) ilişkilere dayalı olduğundan bu sistemlerde bir gruba veya topluluğa dahil olan ve o topluluktaki iyi bir itibarın korunmasına değer verenler denetlenebilmekte, onlara belirli davranış kuralları dayatılabilmektedir. Bu nedenle bu sisteme işlem yapmaya ve bunu güvenilir bir biçimde sürdürmeye kararlı uzun vadeli oyuncular dahildir (Richman, 2012: 764; Hodgson, 2015: 87-88). Bu sistemin iktisadi olarak en önemli sonucu potansiyel girişleri engellemesi, bu engelin ise girişimci becerilerin atıl kalmasına ve büyüme potansiyeline ket vurulmasına neden olması yani etkinsizliktir (McMillan ve Woodruff, 2000: 24-54). McMillan ve Woodruff (2000:2 455) formel sistemin zayıf olduğu, bu nedenle spontane yönetişimin yaygın olduğu Vietnam ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaptıkları anket sonuçları dışlama etkisinin varlığını doğrular niteliktedir. Görüştükleri yöneticiler daha önce iş yapmadıkları ticaret ortakları ile iş yapmaktan çekindiğini dile getirmiş, hiç mal satın almadığınız yeni bir firma bir girdiyi mevcut tedarikçinizden %10 daha düşük fiyata satmayı teklif etse yeni firmadan satın alır mısınız sorusuna Vietnam'daki yöneticilerin yalnız %29'u tamamen yeni tedarikçiden alacağını ifade etmiştir. Yeni tedarikçinin güvenilirliği konusundaki belirsizlik bu durumda, itibar ve sosyal ağların etkisi ile daha düşük fiyat teklifine rağmen işbirliğini kabul etme istekliliğinin düşük olmasına neden olduğu gibi piyasada etkisizliğin varlığına da işaret etmektedir. Ayrıca böyle bir toplulukta ticaret bilgi ve iletişim kanalları ile birbirlerine bağlı tüccarlar arasında gerçekleştiğinden ve bu topluluk dışa nispeten kapalı olduğundan gizli anlaşma olasılığı

yoluyla da etkinsizlik yaratabilmektedir (Richman, 2012: 764). Hatta bazen iş fırsatlarının kaybının ötesine geçerek, ayrımcılığı da tetikleyebilmektedir.

Merkezileşmiş yönetişimde ise giriş çıkış serbest olduğundan alıcı ve satıcıların değişen pazarlık gücü yoluyla ekonomik etkinsizlik ortaya çıkabilmektedir (McMillan ve Woodruff, 2000: 2454-2455). Ayrıca merkezileşmiş yönetişimde, tahkim veya hakemlik sisteminde verilen cezaların bireyler üzerindeki caydırıcılığı, bireyin ilgili toplulukta işlem yapmaya devam etme istekliliğine bağlıdır. Örneğin, New York elmas endüstrisinde elmas satıcıları kulübü (DDC) tahkim kurulu para cezası verebilmesine, belirlenen davranış kurallarına aykırı davrananların kulüp üyeliğini iptal edebilmesine rağmen bu yaptırımlar ancak ilgili kişi uzun vadede elmaslarla ilgili işlem yapma niyetinde ise etkilidir. Aksi taktirde verilen cezaların caydırıcılığı yoktur (Richman, 2006: 396).

Grisel (2019;2021a; 2021b) merkezileşmiş yönetişim bağlamında geliştirilen toplumsal normların küreselleşmenin tetiklediği toplumsal değişime uyum sağlayamayarak bu yönetişim biçiminin başarısız olma olasılığının altını çizmekte, özel yönetişim sistemlerinin statik bir resminden ziyade dinamik doğasının araştırılmasının daha gerçekçi bir analize aracılık edeceğini vurgulamaktadır. Grisel (2019; 2021a; 2021b) altı yüz yıldır Marsilya'daki balıkçıların davranışlarının disipline edilmesinde varlığını sürdüren Prud'homie isimli kurumun küreselleşmenin ilk aşaması olarak adlandırılan proto-küreselleşme (proto-globalization) çağında değişime uyum sağlayamayarak başarısız olduğunu ve bu başarısızlığın nedenlerini tartışmaktadır. Yazar küreselleşmenin etkisini analiz etmede teknolojik yenilikleri ve bu bölgeye göçleri incelemektedir. İlk olarak *madrague* adı verilen yeni bir balıkçılık teknolojisinin bu yönetişim biçimi üzerindeki etkilerini analiz eden Grisel (2019b) bu yeni balık tuzağının inşası, bakımı, gerekli malzemeyi depolama alanı gereksinimi gibi nedenlerle aşırı maliyetli bir teknik olduğunu ve bu maliyet sorununun eşitlikçilik modeli ve kira modeli ile aşılmaya çalışıldığından bahsetmektedir. Ancak bu çabalara rağmen bu maliyetin tetiklediği borç artışının önüne geçilemediğini vurgulamaktadır. Yerel toplum dışındakilerin de bu teknikten yararlanma çabaları ile topluluğun bölünmesi, içerdekilerin kısa vadeli kazançlara odaklanması gibi diğer sorunlarla Prud'homie başa çıkamamış, devletin iktidar alanı içindeki formel yönetişim kurumlarına ihtiyaç gerekliliği doğmuştur.

18. yüzyılda Katalanların ve 20. yüzyılda İtalyanların bölgeye göç etmesi de teknolojik gelişme gibi Marsiya'daki balıkçılar arasında Prud'homie öncülüğündeki özel yönetişimin etkinliğine zarar vermiştir. Katolanya'lı balıkçılar balıkçılığın korunmasına ilişkin masraflardan kaçınarak bedavacılık yapmaları, Prud'homie öncülüğünde belirlenen kurallara uymamaları, yeni bir balık

tutma tekniğini agresif biçimde uygulamaları gibi sorunları da beraberinde getirmişlerdir. Prud'homie, Katalanlara karşı net bir strateji belirlememiş, dışlama ve asimilasyon stratejisinin bir bileşimine başvurmuştur. Onlardan kaynaklanan rekabet sosyal uygulamaları etkilese de, topluluğun sosyal normları varlığını sürdürmüştür. İtalya'dan gelen göçmeler ise daha bireyci ve kısa vadeye odaklı hareket etme eğilimindedir. Prud'homie'nin toplulukçu (communitarian) ve uzun döneme odaklı davranışları nedeniyle bu iki grubun sosyal normları arasındaki uçurum Prud'homie'nin yabancılaşmasına aracılık etmiştir. Özetle, Prud'homie topluluk içindekilerin davranışlarını disipline etmede başarılı, ancak topluluk dışındakilerin içeri nüfuz etmesini engellemede başarılı olamamış (2021b: 184), küreselleşmenin etkisi ile yaygınlaşan yeni uygulamalar toplumsal rolünü işlevsizleştirmiştir (Grisel, 2019; 2021b).

Oyun teorisi temelli açıklamalar özel yönetişim sistemlerinin işleyişini belirli varsayımlarla ve basite indirgenmiş koşullarda açıklamaktadır. Buna göre belirli bir topluluktaki tarafların tam bilgi sahibi olduğu varsayımı veri iken, oyunun sürekli tekrarlandığı ve aynı oyuncular arasında oynandığı durumda işbirlikçi çözümler ortaya çıkmaktadır. Yani Nash dengesi sağlanmaktadır. Bu varsayıma dayalı işleyiş, özel yönetişim sistemleri ile ilgili bir diğer eleştiri noktasıdır. Zira gerçek dünyada bir oyuncu, çok sayıda oyuncu ile etkileşim halindendir ve onlar hakkında da sahip olduğu bilgi varsayıldığı gibi tam değildir. Tek sorun eksik bilgi sorunu da değildir. Bir oyuncunun sahip olduğu bilgi de oyuncudan oyuncuya farklılık göstermektedir. Ayrıca gerçek dünyada oyun tekrarlanmaz, çoğu kez bir defa gerçekleşmektedir. Dolayısıyla taraflar arasında işbirlikçi sonuçların dış denetim olmaksızın ancak sınırlı ortamlarda gerçekleşmesi mümkündür. Modern dünyada ticaretten kazanç sağlamaya izin veren sözleşmelerin uygulanması devlet gibi üçüncü bir tarafın varlığını gerektirmektedir (North, 1990: 57). Benzer bir eleştiriyi Hardin (1997:30) ve Hodgson (2015: 88) da vurgulamaktadır. Mahkumlar açmazının tekrarlı ve iki oyunculu olması durumunda işbirliği ile sonuçlanabileceğini, ancak North'un (1990) açıklamasına benzer biçimde modern dünyada çok sayıda oyuncunun olduğu karmaşık ve belirsiz durumlarda mahkumlar açmazının işbirliği ile sonuçlanması için devlet iktidarı üzerine temellenen hukuk kurallarına ve bunların sürekli uygulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Etkileşimin yoğun olduğu küçük toplumlarda taraflar arasında işbirliği gerçekleşebilmesine rağmen, toplumun ölçeği büyüdükçe fırsatçı davrananları cezalandırmak için üst bir otoriteye ihtiyaç vardır.

Özel yönetişim biçimlerinin özellikle de spontane yönetişimin ilk ortaya çıkış aşamasında taraflar arasında uyumu sağlamak için önceden var olan (pre-existing) kurumsal düzenlemelere dayalı olduğu yönündeki eleştiri de

örtük de olsa devletin rolüne işaret etmektedir (Hodgson, 2015: 88). Buna göre önceden var olan devlet veya başka güçlü bir kurum olmadan spontane bir kurallar sisteminin ortaya çıkması mümkün değildir. Aviram'ın (2004) analizinden destek alan Hodgson'a (2015: 88) göre dışlama, hor görme tehdidi gibi mekanizmaların işbirliğine aracılık etmesi üyelerinin ondan fayda sağlamasına bağlıdır. Yeni ortaya çıkan bir sistem, onu işler hale getirecek sosyal birliktelik anlamında kritik kütleden yoksun olduğundan bu avantajı sağlayamaz. Ona göre spontane oluşmuş olduğu ileri sürülen sistemlerin çoğu devletin iktidarı üzerine temellenen hukuk sistemlerine sahiptir. Hodgson (2015: 78-79) bu noktada spontane özel yönetişim literatürünün temel varsayımı olan kişisel çıkar motivasyonuna da eleştiri getirmektedir. Ona göre kuralların uygulanmasında farklı karmaşık güdüler devreye girmektedir, tek etkili unsur kişisel çıkar değildir. Hukuk ancak biyolojik, kültürel ve kurumsal miras bağlamında açıklanabilmektedir. Öyle ki bireyler doğuştan gelen kuralları çiğneyenleri cezalandırmak, otoriteye saygı duymak gibi değer sezgilerine sahip olduğu gibi kültürel ve ahlaki eğilimlerde taşımaktadır.

Olson (1996: 22) özel yönetişimin iktisadi gelişmede tek başına yeterli olmadığını vurgulamakta ve bu makalenin başlığındaki sorunun cevabını da vermektedir. Ona göre bazı toplumlardaki yoksulluğun nedeni, kazançlarının çoğunu kendi kendini uygulayan (self-enforcing) ticaretten elde etmeleri, sözleşmeleri tarafsız bir biçimde uygulayan kurumların yokluğudur. Uzmanlaşma ve ticaretten elde edilebilecek en yüksek kazancı spontane yönetişimin kurum, kural ve normları sağlayamamaktadır. Bu kurumlara sahip olmadıklarından sermaye piyasaları üçüncü bir tarafın (örneğin devletin) uygulaması gereken işlemlerden elde edilecek kazançlardan mahrum kalmaktadır. Tek sorun sözleşmelerin uygulanması da değildir. Mülkiyet haklarını güvence altına alan kurumların da eksikliği sermaye yoğun üretimde elde edilen kazanımların çoğunun kaybına ön ayak olmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin itibar mekanizmasının işleyişini çeşitli yollarla kolaylaştırmasına rağmen, bu teknolojilerin spontane yönetişim sisteminin işleyişini aşındırdığına ve yerini işleyişi devlet iktidarı üzerine temellenen kural ve kurumlara dayalı sözleşmelere bıraktığına dair örnekler dikkat çekmektedir. Morrison ve Wilhelm Jr (2015) yatırım bankacılığı endüstrisinde toplumsal ve iktisadi düzenin temelini oluşturan itibar ve güvene dayalı mekanizmaların bilgi teknolojisi ve finans mühendisliğindeki son gelişmelerle tarihsel olarak dönüşümünü incelemektedir. Geleneksel yatırım bankacılığında temel rol bilgi alışverişinin sürdürülmesidir. Yatırım bankaları güven ve itibar yaratılmasını teşvik eden ilişkiler kurarak bunun başarılmasına aracılık etmiştir. Bilgi teknolojisindeki gelişmeler ve finans

mühendisliği yatırım bankacığını dönüştürmüş, güven ve itibara dayalı uzun süreli ilişkiler, yerini işlem odalarında (dealing rooms) mesafeli ilişkilere (arm's length) bırakmış ve bu durum regülasyon gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Hatta yatırım bankacıları arasında itibar kaygılarının azalması 2008-2009 küresel finans krizinin de nedeni olarak gösterilmiştir. Tarihsel olarak kısaca bahsetmek gerekirse yatırım bankacılığı 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Transatlantik ticaretinden doğmuştur. Teknolojik nedenlerle bu ticarette hem satışa konu olan mallar hem de karşı taraf hakkındaki bilgiler karmaşık ve doğrulanması zordur. Ayrıca devlet iktidarına dayalı formel yasal sistemde hala gelişme aşamasındadır. Bu nedenle tüccarlar formel yasal sisteme güvenmek yerine adil ticaret için itibar geliştirip, korumayı bir araç olarak görmüştür. Teknolojik ve kurumsal yenilikler günümüz yatırım bankacılarını finans alanında uzmanlaşmaya itmiş, itibar mekanizması 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın büyük kısmında varlığını sürdürmüştür. Bilgi teknolojisindeki son gelişmelerle bankacıların ve müşterilerin itibardan ziyade formel kurallara dayalı sözleşmelere güvenmeye başlaması ile yakın ilişkiler sürdürme teşviki azalmıştır. Ayrıca emek mobilitesi yeni sorunları gündeme getirmiştir. Örneğin, geleneksel yatırım bankacılığı koşullarında çalışanların yerel kültürel geleneklere uyması ve firmayla ilişkilere değer vermesi muhtemel bir havuzdan seçilirken, yeni teknolojiler yasal sözleşmeleri iyileştirmiş, bankacıları izlemeyi kolaylaştırmıştır. Bu da belirli bir sosyal ve kültürel çevreye ait çalışanı seçmek yerine teknik zekanın önemini arttırmıştır.

Fiziksel şiddet tehdidi de (McMillan ve Woodruff, 2000: 2457) bu eleştirilere dahil edildiğinde, özel yönetişime ilişkin ortak uzlaşı tek başına toplumsal ve iktisadi düzen sağlayamayacağıdır. Özel yönetişim ve devlet iktidarı üzerine temellenen hukuk kurallarının birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ortaya koymak için Hodgson'un (2015) yasal sızdırmazlık alanı (the zone legal impermeability) kavramını sonuca uyarlamak daha net bir çerçeve ortaya çıkaracaktır. Yasal sızdırmazlık alanı, devletin formel yasal sistemini kullanmanın maliyetleri, beklenen faydasını aştığı durumda ortaya çıkmaktadır. Bu alanın büyüklüğü gelişmekte olan ülkelerde yasal kurumların zayıf, güvenilmez ve yozlaşmış niteliği nedeniyle doğal olarak daha fazladır. Ancak en gelişmiş toplumlarda bile bu alanın formel yasal sistemin karşı karşıya kaldığı doğal kısıtlar nedeni ile bütünüyle ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Bu noktada özel yönetişim devreye girmektedir. Özel yönetişimin yukarıda belirtilen olumsuz yanları nedeni ile devlet iktidarı üzerine temellenen yasal kurum ve kurallara başvurmanın maliyetli olduğu veya formel yasal sistemin yetersiz olduğu durumlarda devreye giren ve onu faydalı bir şekilde tamamlayan bir sistem olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Sonuç

Piyasa ekonomilerinde iktisadi işlemlerde ortaya çıkabilecek fırsatçılık, mülkiyet haklarının zarar görmesi gibi olası risklerin engellenmesi düzgün işleyen bir yasal sisteme ihtiyaç duymaktadır. Gelişmiş toplumlarda devlet iktidarı üzerine temellenen yasal kurumlarla bu ihtiyaç büyük ölçüde karşılanmasına rağmen, formel yasal sistemin doğal olarak yetemediği durumlar ortaya çıkabilmektedir. İşlem maliyeti iktisadı çerçevesinde vurgulanan en önemli sorunlar bilgiye erişiminin sınırlı olması yanında mülkiyet haklarının korunması ve sözleşmelerin uygulanmasında başvurulabilecek mekanizmaların kısıtlı olmasıdır (Williamson, 2005). Zira işleme taraf olan ve belirlenen davranış kurallarına aykırı davrananların izlenmesinde mahkemeler o alanda, endüstride veya piyasada faaliyet gösterenlere nazaran daha az deneyim ve uzmanlığa sahiptir. Ayrıca alana özgü, daha çok izlenime dayalı bilgilerin mahkemelere sunulması güçtür (McMillan ve Woodruff, 2000). Gelişmekte olan toplumlarda bu doğal sorunlara devletin otorite alanı içerinde belirlenen yasal kurumların yetersizliği ve hatta yokluğu da eklenenince alternatif özel yönetişim biçimlerine veya özel yasal sistemlere ihtiyaç doğmaktadır.

İnsan davranışlarını yöneten, potansiyel anlaşmazlık durumlarını karşılıklı fayda sağlayacak biçimde çözme arayışında olan bu kurumların, formel yasal sisteme nazaran daha etkin bir yönetişim sağlayıp sağlayamadığı ise hala tartışma konusudur. Spontane yönetişim biçimlerinde ortaya çıkan dışlama etkisinin girişimci becerilerin atıl kalması yoluyla hem iktisadi büyümeye hem de iktisadi gelişmeye olumsuz etkisi, rekabet dışı davranışların yaygınlaşmasına etki ederek kaynak dağılımda etkinliği bozması, ayrımcılığı tetikleme ihtimali, merkezileşmiş yönetişimde tarafların değişen pazarlık güçleri aracılığı ile etkinsizlik yaratma ihtimali, çoğunlukla itibara dayalı olarak işleyen mekanizmaların itibarının korunmasına değer vermeyenlerin istenmeyen davranışlarının caydırıcılığına etkisi olmaması, küreselleşmenin tetiklediği toplumsal dönüşümlere uyum sağlamada başarısızlıkları gibi pek çok olumsuz yanı özel yönetişimin işlem maliyetlerini azaltmadaki üstünlüğü ile devletin formel yasal sisteminin ikamesi değil, tamamlayıcısı olabileceğini ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

Aviram, A. (2003). Regulation by networks. *BYU L. Rev.*, 1179-1235.

Aviram, A. (2004). A paradox of spontaneous formation: The evolution of private legal systems. *Yale Law & Policy Review, 22* (1), 1-68.

Barnett, J. M. (2014). Hollywood deals: Soft contracts for hard markets. *Duke LJ,* 64, 605-669.

Benson, B. L. (1989). The spontaneous evolution of commercial law. *Southern Economic Journal*, 55(3), 644–661.

Bernstein, L. (1992). Opting out of the legal system: Extralegal contractual relations in the diamond industry. *The Journal of Legal Studies,* 21(1), 115-157.

Bernstein, L. (2015). Beyond relational contracts: Social capital and network governance in procurement contracts. *Journal of Legal Analysis* 7 (2), 561-621.

Boettke, P. (2015). Foreword. Edward Stringham (Ed.). *Private governance: Creating order in economic and social life* in (p. xi-x). USA: Oxford University Press.

Chavance, B. (2019). *Kurumsal İktisat*. (çev. Tuba Akıncılar Onmuş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Clay, K. (1997). Trade without law: private-order institutions in Mexican California. *The Journal of Law, Economics, and Organization,* 13(1), 202-231.

Coase, R. H. (1960). The problem of social cost. *Classic papers in natural resource economics* in (p. 87-137). London: Palgrave Macmillan.

Deakin, S., Gindis, D., Hodgson, G. M., Huang, K., and Pistor, K. (2017). Legal institutionalism: Capitalism and the constitutive role of law. *Journal of Comparative Economics*, *45*(1), 188-200.

Dixit, A. (2003). Trade expansion and contract enforcement. *Journal of Political Economy* 111 (6), 1293-1317.

Dixit, A. K. (2004). *Lawlessness and economics: Alternative modes of governance*. Princeton: Princeton University Press.

Dixit, A. (2009). Governance institutions and economic activity. *American economic review* 99 (1), 5-24.

Ellickson, R. C. (1991). *Order without law*. Harvard University Press.

Ellickson, R. C. (2016). When civil society uses an iron fist: the roles of private associations in rulemaking and adjudication. *American Law and Economics Review,* 18 (2), 235-271.

Gomtsian, S., Balvert, A., Hock, B., and Kirman, O. (2018). Between the green pitch and the red tape: The private legal order of FIFA. *Yale J. Int'l L.*, *43*, 85-142.

Greif, A. (1993). Contract enforceability and economic institutions in early trade: The Maghribi traders' coalition. *The American economic review*, 83 (3), 525-548.

Greif, A. (1997). Contracting, enforcement, and efficiency: Economics beyond the law. Michael Bruno and Boris Pleskovic (Eds.). *Annual World Bank conference on development economics* in (p. 239-265). Washington, DC 20433, U.S.A.

Grisel, F. (2019). Managing the fishery commons at Marseille: How a medieval institution failed to accommodate change in an age of globalization. *Fish and Fisheries*, *20*(3), 419-433.

Grisel, F. (2021b). How Migrations Affect Private Orders: Norms and Practices in the Fishery of Marseille. *Law & Society Review*, *55*(1), 177-202.

Grisel, F. (2021a). *The Limits of Private Governance: Norms and Rules in a Mediterranean Fishery*. Bloomsbury Publishing.

Hardin, R. (1997). Economic theories of the state. Dennis C. Mueller (Ed.). *Perspective on Public Choice* in (p. 21-34). Cambridge: Cambridge University Press.

Hayek, F. (1960 [2011]). Özgürlüğün anayasası. (çev. Yusuf Ziya Çelikkkaya). Ankara: Big-Bang Yayınları.

Hayek, F. (1973 [1994]). Kanun, yasama faaliyeti ve özgürlük. (çev. Atilla Yayla). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hendley, K. and Murrell, P. (2003). Which mechanisms support the fulfillment of sales agreements? : Asking decision-makers in firms. *Economics Letters* 78 (1), 49-54.

Hodgson, G. M. (2009). On the institutional foundations of law: the insufficiency of custom and private ordering. *Journal of Economic Issues*, 43 (1), 143-166.

Hodgson, G. M. (2015). *Conceptualizing capitalism: Institutions, evolution, future*. University of Chicago Press.

Katz, A. (1996). Taking private ordering seriously. *University of Pennsylvania law review* 144 (5), 1745-1763.

Katz, E. D. (2000). Private order and public institutions: comments on McMillan and Woodruff's' Private order under dysfunctional public order. *Michigan Law Review*, 2481-2493.

Leeson, P. T. (2009). The laws of lawlessness. *The Journal of Legal Studies* 38 (2), 471-503.

Leathers, C. G. (1989). New and old institutionalists on legal rules: Hayek and Commons. Review of Political Economy, 1 (3), 361-380.

McMillan, J., and Woodruff C. (1999). Dispute prevention without courts in Vietnam. *Journal of law, Economics, and Organization* 15 (3), 637-658.

McMillan, J. and Woodruff, C. (2000). Private order under dysfunctional public order. *Michigan Law Review*, 2421-2458.

Milgrom, P. R., North, D.C. and Weingast, B. R. (1990). The role of institutions in the revival of trade: The law merchant, private judges, and the champagne fairs. *Economics & Politics*, 2(1), 1-23.

Milhaupt, C. J. and Pistor, K. (2008). *Law & capitalism: What corporate crises reveal about legal systems and economic development around the world*. University of Chicago Press.

Morrison, A. D. and Wilhelm Jr, W. J. (2015). Trust, reputation, and law: the evolution of commitment in investment banking. *Journal of Legal Analysis*, *7*(2), 363-420.

North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge UniversityPress.

Olson, M. (1996). Big bills left on the sidewalk: Why some nations are rich, and others poor. *Journal of Economic Perspectives*, 10 (2), 3 -24.

Prüfer, J. (2016). Business associations and private ordering. *The Journal of Law, Economics, and Organization* 32 (2), 306-358.

Pyle, W. (2005). Contractual disputes and the channels for inter-firm communication. *Journal of Law, Economics, and Organization,* 21 (2), 547-575.

Richman, B. D. (2006). How community institutions create economic advantage: Jewish diamond merchants in New York. *Law and Social Inquiry,* 31 (2), 383-420.

Richman, B. D. (2012). Norms and law: Putting the horse before the cart. *Duke Law Journal*, 62 (3), 739–766.

Skoble, A. J. (2006). Hayek the philosopher of law. Edward Feser (Ed.), *The Cambridge companion to Hayek* in (p. 171-181). Cambridge: Cambridge University Press.

Strahilevitz, L. J. (2003). Social norms from close-knit groups to loose-knit groups. *The University of Chicago Law Review,* 70 (1), 359-372.

Stringham, E. (2015). *Private governance: Creating order in economic and social life*. USA: Oxford University Press.

Van den Hauwe, L. (2005). Friedrich August von Hayek (1899–1992). Jürgen G. Backhaus (Ed.), *The Elgar companion to law and economics* in (p. 545-558). Edward Elgar Publishing.

Woodruff, C. (1983). Contract enforcement and trade liberalization in Mexico's footwear industry. *World Development*, 26 (6), 979-991.

Williamson, O. E. (1983). Credible commitments: Using hostages to support exchange. *The American Economic Review*, 73 (4), 519-540.

Williamson, O. E. (2000). The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature,* 38 (3), 595-613.

Williamson, O. E. (2002). The theory of the firm as governance structure: from choice to contract. *Journal of Economic Perspectives,* 16 (3), 171-195.

Williamson, O. E. (2005). The economics of governance. *American Economic Review,* 95 (2), 1-18.